

Tanzimat Dönemi Eğitim Reformları Işığında Çanakkale’de Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri

Aşkın KOYUNCU*

Özet

Osmanlı modernleşmesinde bir dönüm noktası olan Tanzimat döneminde idarî, sosyal, ekonomik ve hukuki reformlar yapılmasının yanı sıra Osmanlıcılık politikası ile Müslim-Gayrimüslim eşitliği sağlanmaya çalışıldı. 1856 yılında Islahat Fermanı ile Gayrimüslim unsurlara devlet denetiminde olması koşuluyla kendi mektep ve kurumlarını açma hakkı verildi. Çanakkale’de 1869 Maarifi Umûmiye Nizamnâmesi’nin ilanına kadar Rum, Ermeni ve Yahudilerin yalnızca sıbyan mektebi seviyesinde geleneksel okulları vardı. Nizamnâmenin 129. maddesi Gayrimüslim ve ecnebi mekteplerini Husûsî Mektepler olarak tanımlıyordu. Bu okulların yapımı ve idaresi ilgili cemaat veya şahıslara bırakılmıştı. Ancak, bu okulların müfredat, ders kitabı ve öğretmenlerinin devlet tarafından onaylanması gerekiyordu. 1870’lerden itibaren Rum ve Ermeni cemaati kız ve erkek çocukları için iptidâî ve rüşdiye seviyesinde okullar açtılar. Rumlar 1900’lerin başında kız ve erkek öğrenciler için iki yeni mektep inşa ettiler. Ermeniler de 1903’den sonra yeni bir okul kurdular. Yahudi cemaati ise havra etrafında kadim mekteplerinde çocuklarına eğitim vermeyi sürdürdüler. Zamanla geleneksel Yahudi mektebi sayısı üçe çıkmıştır. Rum ve Ermeni okulları İstanbul’daki Rum ve Ermeni Patrikhanelerine bağlı idi. Yahudi Mektepleri ise hahamlar tarafından idare ediliyordu. Öte yandan, Çanakkale’de 19. yüzyılın son çeyreğinde ecnebi okulu olarak Alyans İsrailit, Katolik ve Protestan mektepleri açılmıştır. Maarif Nizamnâmesi, idadi seviyesinden itibaren Müslim-Gayrimüslim erkek çocuklarının Türkçe eğitim veren karma okullarda okumasını öngörüyordu. Osmanlı hükümeti, böylece, hem devletin ihtiyaç duyduğu kadroların yetiştirilmesini hem de Müslim ve Gayrimüslim çocuklarını kaynaştırmayı ve Osmanlıcılık ideali etrafında birleşmelerini hedefliyordu. Çanakkale’de

* Yard.Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: askinkoyuncu@comu.edu.tr

1888 yılında idadi mektebi açıldı. Bu okul 1911 yılında Sultani Mektebi'ne dönüştürüldü. Ancak, eğitim istatistikleri Rum, Ermeni ve Yahudi unsurların bu okullara rağbet etmediklerini göstermektedir. I. Dünya Savaşı Çanakkale'de eğitim faaliyetinin kesilmesine sebep olmuştur. Öte yandan, özellikle I. Dünya Savaşı esnasında yaşanan göç ve tehcirin yanı sıra 1923 yılından başlayan Türk-Yunan nüfus mübadelesi Çanakkale'nin demografik yapısını değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Eğitim, 1869 Maarif Nizamnâmesi, Rum, Ermeni ve Yahudi mektepleri, Ecnebi okulları, Alliance Israélite Universelle

Non-Muslim and Foreign Schools in Çanakkale in the Light of Tanzimat-Period Education Reforms

Abstract

The Ottoman statesmen adopted the Ottomanism policy and attempted to equalize Muslim and non-Muslims subjects in legal terms, as well as conducting social, economic, administrative and judicial reforms, during the Tanzimat Period, which was a milestone in the Ottoman modernization process. *Islahat Fermanı* (The Reform Edict) granted to non-Muslim subjects with the right of opening their own schools and institutions, on condition that they would be under state control, in 1856. Greeks, Armenians and Jews only had traditional schools at the level of Sıbyan schools in Çanakkale until the proclamation of the Statute of General Education of 1869. The 129th article of the Statute defined non-Muslim and foreign schools as Private Schools. Construction and administration of these schools were left to the relevant communities or persons. However, curriculums, textbooks and teachers of these schools had to be approved by the state. Starting from the 1870s, Greek and Armenian communities opened schools of *İptidai* (Elementary) and *Rüşdiye* (Primary) levels for girls and boys. The Greeks constructed two new schools for girls and boys at the beginning of the 1900s. Armenians also founded a new school after 1903. The Jewish community, however, continued to educate their children in their old schools located around their synagogue. In time, the number of traditional Jewish schools increased to three. The Greek and Armenian schools were bound to the Greek and Armenian Patriarchates in Istanbul. Jewish schools were directed by the rabbis. On the other hand, Alliance Israélite Universelle, Catholic and Protestant schools were opened as foreign schools in Çanakkale in the last quarter of the 19th century. The General Education Statute stipulated that starting from the *İdadi* level, all Muslim and non-Muslim boys were to receive education in mixed schools teaching in the Turkish language. Thus the Ottoman government was aiming both at the training of staff needed by the state, and at integrating Muslim and non-Muslim children which would unite them under the ideal of Ottomanism. An *İdadi* School was opened in Çanakkale in the year 1888. This school was later

converted to a Sultani School in the year 1911. However, education statistics show that Greek, Armenian and Jewish elements did not show interest in these schools. The First World War caused the interruption of education activities in Çanakkale. On the other hand, the migrations and deportations that happened during the First World War, as well as the Turko-Greek population exchange that started in 1923 changed the demographic structure of Çanakkale.

Keywords: Çanakkale; Education; General Education Statute of 1869; Greek, Armenian and Jewish schools; Foreign schools; Alliance Israélite Universelle

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim tebaanın din, eğitim, evlenme, boşanma, miras, veraset vs. işleri cemaat yönetimlerine bırakılmıştı. Modernizm öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da eğitim, dinî bir karakter arz ediyordu ve çoğu zaman dinî mekânlarda yürütülüyordu. Medreseler ve ruhban mektepleri bir tarafa bırakılacak olursa gerek Müslim, gerekse Gayrimüslim unsurlar arasında geleneksel eğitim veren sıbyan mektepleri, en eski ve en yaygın eğitim kurumlarından biriydi. Bunlar genellikle, cami, kilise ve havra etrafında teşekkül eden hemen her mahallede bulunduğundan dolayı halk arasında *mahalle mektebi* olarak isimlendiriliyor ve sınıf sisteminin ve devam mecburiyetinin olmadığı bu okullarda eğitim, imam, papaz ve haham efendiler tarafından veriliyordu. Devlet, bu okulların finansmanına ve programlarına karışmıyordu.¹ Çanakkale'de de 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin ilanından önce Rum, Ermeni ve Yahudilerin yalnızca sıbyan mektebi seviyesinde okulları vardı. 1870'lerden itibaren Rum ve Ermeni cemaatinin iptidaî ve rüşdiye düzeyinde okullara sahip olduğu görülmekle birlikte, bu okullar mevcut sıbyan mektepleri bünyesinde tesis edilmişlerdir. Rum cemaati 1900'lerin başında kız ve erkek öğrenciler için iki yeni mektep inşa etmiştir. Ermeniler de 1903'den sonra yeni bir okul kurmuşlardır. Yahudi cemaati ise havra etrafında kadim mekteplerinde çocuklarına eğitim vermeyi sürdürmüşlerdir. Zamanla geleneksel Yahudi mektebi sayısı üçe çıkmıştır. Öte yandan, Çanakkale'de yine 19. yüzyılın son çeyreğinde ecnebi okulu olarak Alyans İsrailit, Katolik ve Protestan mektepleri açılmıştır.

Bu çalışmada Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında yapılan düzenlemeler ışığında Çanakkale'nin geçmişinde önemli bir yere sahip olan Rum, Yahudi ve Ermeni cemaatlerine ait mekteplerle Ecnebi okullarını; bu okullara ait istatistik verileri, yeni inşa edilen okulları ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki politikalarını incelemeye çalışacağız. Çanakkale'deki eğitim kurumları ile ilgili olarak daha önce Vilâyet ve Maarif

1 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 725.

Salnâmeleri ile eğitim istatistiklerine dayalı olarak bazı araştırmalar olmakla birlikte,² bu çalışmamızda Osmanlı arşiv belgelerini de kullanarak Çanakkale şehir merkezindeki Gayrimüslim ve Ecnebi okullarının gelişimini ortaya koymaya çalışacağız. Ancak, konuya geçmeden önce Tanzimat reformlarının Gayrimüslim tebaa üzerindeki etkilerini, Gayrimüslimlerle ilgili eğitim reformlarını ve 1869 Maarif Nizamnamesi'ni değerlendirmemiz elzemdir.

1. Tanzimat Dönemi Eğitim Reformlarına Genel Bakış

Aydınlanma devrimine koşut olarak modern devletin doğuşu ile birlikte eğitim, devletin sorumluluk alanına girmiş ve giderek kamusal, seküler ve ulusçu bir karakter kazanmaya başlamıştır. Modern devlet, merkeziyetçilik anlayışı doğrultusunda idarî, hukukî, mali ve sosyal reformların yanı sıra zorunlu eğitim (ilköğretim), bürokrasi, askerlik mecburiyeti, vergi ve ceza hukukunun standartlaştırılması, kamusal mekânların inşası (hükümet konağı, mahkeme binası, okul, hastane, yetimhane, hapisane, meydanlar, halk bahçeleri vs.), iktidarın sembollerinin görünür kılınması ve hatta çalışma ve izin saatlerinin belirlenmesine kadar varan bir dizi vasıta ve yöntemlerle iktidarını toplumsal bir bedene yaymayı ve tebaasını eşit haklara sahip vatandaşlara dönüştürmeyi amaçlıyordu. Bu sebeple eğitim, 19. yüzyılda ilerlemenin, ekonomik kalkınmanın ve topluma nüfuz etmenin başlıca aracı haline geldi. Devlet, giderek karmaşılaşan yeni işlevi ve üstlendiği hizmetlerin yerine getirilmesi için ihtiyaç duyduğu bürokratik kadroların yetiştirilmesinde ve uzmanlaşma ve kurumsallaşmanın sağlanmasında eğitime ayrı bir önem atfediyordu. Böylece, laik eğitim, modern devletin kendi resmî ideolojisine uygun vatandaşların yetiştirilmesi ve devlete yönelik sadakatin arttırılmasında en önemli araçlardan biri oldu.³ Osmanlı modernleşme süreci tahlil edildiğinde Avrupa'daki gelişmelerle benzerlikler görülmekle birlikte, bu konuda sistemli ve tutarlı bir programın yürütüldüğünü ve bilhassa kamusal eğitim alanında başarılı sonuçlar alındığını söylemek güçtür.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı (3 Kasım 1839) Osmanlı modernleşme tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tanzimat Fermanı, *bilâ tefrik-i cins-ü mezhep* şiarıyla din, mezhep, cins ve ırk farkı gözetilmeksizin kanun önünde bütün Osmanlı tebaasının eşitliği ilkesini benimsiyor ve idarî, mali, sosyal, hukukî ve askerî reformlarla devleti ve top-

2 Şerif Korkmaz, "Ka'la-i Sultaniye'de (Çanakkale) Eğitim Kurumları (1839-1914)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 2, 2004, s. 163-196; Selçuk Uygun, *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2009; Selçuk Uygun, "Osmanlı'dan Günümüze Çanakkale'deki Azınlık Okulları", *Prof. Dr. Yahya Akyüze Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları Eğitim ve Kültür Yazıları*, (Editörler: Cemil Öztürk, İlhami Fındıkcı), Pegem Akademi Yayını, Ankara 2011, s. 1305-1330.

3 Modern devlet ve eğitim ilişkisi hakkında bkz. Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839-1924*, DİE, Ankara 2000, s. 1-3.

lumu dönüştürmeyi hedefliyordu. Bu durum, devletin Müslim-Gayrimüslim tebaası karşısında kendisini yeniden konumlandırmasını gerekli kılıyordu. Tanzimat devlet adamları, Osmanlılık ideolojisi ile eşit haklara sahip bir Osmanlı milleti yaratmayı amaçlıyorlardı. Ancak, eşitlik ilkesi en başından zimmet anlayışının terk edilmesini ve şer’î hukuktan kaynaklanan uygulama ve kısıtlamaların kaldırılmasını gerektiriyordu. Bununla birlikte, Tanzimat devlet adamları bu yönde aceleci davranmadılar. Mesela, Tanzimat’ın ilk evresinde kilise ve mektep hukukunda değişim olmamıştır. Mürtedler hakkında da devletin tavrı bu dönüşümün güçlüğünü; geleneksel Osmanlı ethosunun direnişini ve şer’î hukukun tadilindeki zorlukları göz önüne sermektedir.⁴ Aynı durum, cizye vergisi ve askerlik hususunda hem devletin politikası, hem de Gayrimüslim unsurların tepkilerinde de müşahede edilmektedir.

Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili tek bir bahsin olmayışı, Tanzimat devlet adamlarının sıbyan mekteplerinden önce rüşdiye mekteplerine ve meslek okullarına önem vermesi ve 1860’lara kadar sıbyan mekteplerinin müfredatına dokunulmaması dikkat çekicidir.⁵ 1838 yılında *Meclis-i Umûr-u Nafia* adıyla maarif işleri için bir istişare kurulu oluşturulmuş ve *Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti’nin* kurulmasıyla rüşdiye mekteplerinin temeli atılmıştı.⁶ Nitekim aynı yıl kurulan *Mekteb-i Maarif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulûm-u Edebiye* modern anlamda eğitim veren ilk rüşdiye mektepleri kabul edilmektedir.⁷ Ancak, Tanzimat’ın ilanından sonra planlı ve kapsamlı bir eğitim reformuna girişildiğini söylemek zordur. 1845 yılında *Meclis-i Muvakkat-ı Maarif’in* teşkili, eğitim alanında ilk ciddi adım olarak nitelendirilebilir. Meclis-i Muvakkat, sıbyan mekteplerinin ıslahı, rüşdiye mekteplerinin açılması ve Darülfünûn’un kurulması için üç layiha hazırlamıştır.⁸ Ardından, 1846 yılında eğitim işlerinden sorumlu *Meclis-i Maarif-i Umûmiye* kurulmuştur. Bu reform ile okulların denetimi Tanzimat aydınlarına geçmiş ve Osmanlı eğitiminde gözle görülür bir laikleşme başlamıştır.⁹ Öte yandan, İstanbul’da ilk rüşdiye mektebi 1847 yılında Davutpaşa’da açılmıştır. Er-

4 İrtidat konusunda Osmanlı Devleti’nin tavır ve politikaları ve başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin baskısı hakkında geniş bilgi için bkz. Selahattin Özçelik, “Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 11, 2000, ss. 347-438; Selim Deringil, “‘There is no Compulsion in Religion’: On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire: 1839–1856”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 42, No. 3, 2000, pp. 547-575; Selim Deringil, *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York 2012.

5 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 728; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 8-15, 66; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 20-22.

6 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 3-8.

7 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, (1839-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 226, 227.

8 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 228, 229.

9 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 232.

tesisi yıl, rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere *Darülmualimîn-i Rüşdî* kurulmuştur.¹⁰ Taşrada ilk rüşdiye mektepleri ise 1855 yılından sonra açılmaya başlanmıştır. Keza, ilk inas (kız) rüşdiyesi 1859'da İstanbul'da açılmıştır.¹¹

1847 yılında 6-10 yaşlarındaki çocukların sıbyan mekteplerine gitmesine ve çocukların ders bazında ayrı sınıflarda okutulmasına karar verilmiş¹² ise de sıbyan mektepleri kapsamlı bir reforma tabi tutulmamıştır. 1863 yılında İstanbul'da eski yöntemle (usul-ü atıka) eğitim yapanların yanı sıra yeni usulde (usûl-ü cedide) eğitim veren sıbyan mekteplerinin açılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, 1868'de Sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul'da Darülmualimîn-i Sıbyan açılmıştır.¹³

Tanzimat'ın ilk evresinde Osmanlı Devleti, Gayrimüslim tebaanın eğitimine yönelik düzenlemelere girişmemiştir. Ancak, bu dönemde Müslüman tebaanın eğitimi konusunda da büyük bir aşama kaydedildiği söylenemez. Öte yandan, Tanzimat'ın ruhuna uygun olarak ilk etapta Fransızca eğitim veren *Tıbbiye Mektebi*, 1840 yılında Gayrimüslim öğrencilere kapılarını açmıştır. Buna karşılık, Müslüman öğrencilerden farklı olarak Gayrimüslim öğrencilere elbise ve maaş tahsis edilmediği gibi, Gayrimüslim öğrencilerden harç alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi öğrencilerin aynı sınıflarda okuyup, aynı yatakhane yatması ve aynı yemekten yemesi konusunda ortaya çıkan tereddütler üzerine öğrencilerin ayrı sınıflarda eğitilmesi ve ayrı yatakhanelerde kalmaları uygun görülmüştür. Keza, Musevi cemaatinin ısrarı üzerine Yahudi öğrencilere ayrı yemek pişirilmesi için Yahudi bir aşçı istihdam edilmiştir.¹⁴ Bu ilk girişim, Müslim ve Gayrimüslim öğrencilerin karma olarak okuması konusundaki güçlükleri göz önüne sermiştir. Tıbbiye Mektebi dışındaki okullara Gayrimüslim öğrencilerin kabul edilmesi ve Gayrimüslimlere kendi mektep ve müesseselerini kurup idare etmelerine izin verilmesi, ancak Islahat Fermanı (18 Şubat 1856) ile mümkün olmuştur.

Gayrimüslim tebaanın haklarını genişleten ve eşit haklara sahip vatandaşlık kavramına vurgu yapan Islahat Fermanı, Osmanlılık politikası bakımından da yeni bir dönemin habercisidir. Islahat Fermanı ile Gayrimüslimlerin kilise ve mektep inşa ve tamiri konusundaki şer'î hukuktan kaynaklanan kısıtlamalar kaldırıldığı gibi, Gayrimüslim çocuklarına Mekâtib-i Askeriye ve Mülkiye gibi devlet okullarında okuma

10 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 238; Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 6.

11 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 6.

12 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 224, 225; Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 5; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi...*, s. 63.

13 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 67; Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 5.

14 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 726, 727; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Geleşmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 158.

hakkı tanınmıştır. Ayrıca, devlet denetiminde olması şartıyla Gayrimüslim cemaatlere kendi okullarını açma yetkisi verilmiştir. Böylece, her cemaat kendi kültür ve diline uygun olarak okul açabilecek, ancak ders programları ve muallimlerin seçimi karma bir Maarif Meclisi tarafından yapılacaktı.¹⁵ Bu amaçla ilk olarak din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün tebaanın eğitim hakkından yararlanması için Müslüman ve Gayrimüslim unsurların temsilcilerinden oluşan *Meclis-i Muhtelit-i Maarif'in* kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁶ Diğer taraftan, fermanın sağladığı serbestlik Ermeni, Bulgar ve Rumlar arasında eğitim faaliyetinin hızlanmasına yol açmıştır. Bu yeni duruma uygun olarak eğitimde merkezîyetçiliği sağlamak ve sayıları artan Müslim-Gayrimüslim okullarını denetlemek amacıyla 17 Mart 1857 tarihinde *Maarif-i Umûmiye Nezâreti* kurulmuştur. Böylece, eğitimin sekülerleştirilmesi konusunda önemli bir adım daha atılmıştır.¹⁷ Nezâretin kurulmasından kısa bir süre sonra (7 Nisan 1857), Müslim ve Gayrimüslim okullarının denetimi için Müslüman, Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Yahudi olmak üzere birer temsilciden oluşan *Meclis-i Muhtelit-i Maarif* teşkil edilmiştir.¹⁸ Maarif Nezâreti, ilk etapta rüşdiyelerin yaygınlaştırılmasına yoğunlaştı. Diğer taraftan, 1862-1865 yılları arasında çıkarılan Rum (1862), Ermeni (1863) ve Yahudi Milleti (1865) Nizamnâmeleri ile laik unsurların cemaat yönetimine katılımı sağlandı.¹⁹ 1867 yılında kurulmasına karar verilen Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi), Gayrimüslim tebaaya da açık olacaktı. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi Fransız Mösyö De Salve'in müdürlüğünde 1868 yılında 147 Müslüman, 48 Ermeni (Gregoryen), 36 Rum, 34 Bulgar, 23 Katolik ve 19 Ermeni Katolik öğrenci ile eğitim hayatına başladı. Bu vesile ile Pap'a'nın yasağına rağmen Katoliklerin okula yazıldığını, Yahudi cemaatinin ise "Hıristiyan idaresindeki bir İslam mektebi" olarak gördükleri bu okula öğrenci göndermemeyi tercih ettiklerini belirtmemiz gerekir.²⁰ Osmanlı eğitiminde en kapsamlı düzenleme şüphesiz Fransız modeli ile hazırlanan ve II. Meşrutiyet dönemine kadar geçerliliğini koruyan 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'dir. Bu noktada Çanakkale'deki eğitim kurumlarının niteliğinin anlaşılması bakımından Maarif Nizamnâmesi'nin sıbyan ve rüşdiye mektepleri ile Mekâtib-i Husûsiye ile ilgili kısımlarını ele alacağız.

Osmanlı Devleti'nde eğitimi düzenleyen 1869 Maarif Nizamnâmesi'nin 1. maddesi, okulları *Mekâtib-i Umûmiye* ve *Mekâtib-i Husûsiye* olarak iki kısma ayırıyordu.

15 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 728, 729; Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 15; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin...*, s. 158; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, 2. bsk. Risale Basın-Yayın Ltd, İstanbul 1996, s. 115; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi...*, s. 67.

16 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 246.

17 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi...*, s. 67-69.

18 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 249.

19 Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin...*, s. 170-190.

20 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 728; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin...*, s. 160, 161.

Buna göre umûmî mekteplerin denetim ve idaresi devlete aitti. Husûsî mekteplerin ise yalnız denetimi devlete ait olup, kuruluş ve idaresi şahıslara veya cemaatlere aitti. Nizamnâmenin 2. maddesi eğitimi üç kategori ve beş sınıfa taksim ediyordu. Buna göre birinci aşamada Sıbyan ve Rüşdiye mektepleri; ikinci aşamada İdadî ve Sultanîler, üçüncü aşamada ise Mekâtib-i Âlî'ler (Yüksek Okullar) yer alıyordu.

Maarif Nizamnâmesi, her mahalle ve köyde gerektiği takdirde bir-iki mahalle veya köyde en az bir sıbyan mektebi açılmasını, nüfusu karma olan köy ve mahallelerde İslam ve Gayrimüslim çocukları için ayrı okullar açılmasını öngörüyordu (m.3). Sıbyan mekteplerinin inşaat ve tamir masrafları ile muallim maaşları vs. masrafları mahalle ve köyde bulunan cemaatlerin heyet-i umûmiyesi tarafından karşılanacaktı (m.4). Sıbyan mektebi öğretmenleri, (Muallimîn) nizamnâmesine uygun olarak seçilip, tayin edilecekti (m.5). Sıbyan mekteplerinin eğitim süresi dört yıl olacaktı. İslam ve Gayrimüslim mekteplerinde müfredat ayrı olacaktı. Gayrimüslim öğrencilere kendi din ve mezheplerine ait dersler okutulacak ve din dersleri ruhanî reislerce verilecekti. Gayrimüslim mekteplerinde eğitim, Muhtasar Tarih-i Osmanî ve Muhtasar Coğrafya dersleri dâhil, kendi dilleri ile yapılacaktı. (m.6). 6-10 yaş arasındaki erkek ve 7-11 yaş arasındaki kız çocuklar için sıbyan mekteplerine gitmek zorunlu idi (m.9). Sıbyan mekteplerinde tahsilini tamamlayan öğrenciler alacakları şahadetnâme (diploma) ile sınavsız olarak rüşdiye mekteplerine kabul edileceklerdi (m.14). Bir mahalle veya köyde bir cemaate mahsus olarak iki sıbyan mektebi varsa bir tanesi kız çocuklarına tahsis edilecekti. Eğer bir okul varsa ayrı okul kuruluncaya kadar aynı cemaatin kız ve erkek çocukları aynı mektebe gidebileceklerdi (m.15). Kız mekteplerinde hocalar ve dikiş ustaları kadın olacaktı. Ancak, ehliyetli kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve edepli erkek öğretmenler tayin edilebilecekti (m.16).

1869 Maarif Nizamnâmesi, beş yüz haneyi geçen yerlerde ahaliyi sadece Müslüman ise yalnız İslam ve sadece Hıristiyan ise yalnız Hıristiyan çocukları için rüşdiye mektepleri açılmasını öngörüyordu. Nüfusu karma olan yerlerde İslam ve Hıristiyan çocukları için ayrı rüşdiyeler yapılacaktı. Ancak, bunun için Müslim veya Gayrimüslim ilgili cemaatin en az yüz hane olması gerekiyordu (m.18). Rüşdiye mekteplerinin inşaat masrafları ile muallim ve hademe maaşları vs. bütün masrafları Vilâyet Maarif İdaresi sandığından karşılanacaktı (m.19). Öğrenci sayısına bağlı olarak her rüşdiyede birer muallim-i evvel ve sanî olacak ve bunlar Muallimîn Nizamnâmesi'ne uygun olarak seçilip, tayin edileceklerdi. Ayrıca, okullarda mubassır ve bevab istihdam edilecekti (m.21). Rüşdiye mekteplerinin tahsil süresi dört yıl olacaktı. Mektebin bulunduğu mahalde çoğunlukla kullanılan dil ile ticaretin yaygın olduğu memleketlerde istekli zeki öğrencilere dördüncü sınıfta Fransızca dersi verilebilecekti. Bu derslerden din ve fen dersleri (umûr-u mezhebiye ve fûnûn) her milletin kendi dili ile verilecek ve kendi lisanları da ayrıca okutulabilecekti. Gayrimüslim çocukların din dersleri ruha-

ni reisler tarafından verilecekti (m.23). Rüşdiye mekteplerinde tahsilini tamamlayıp şahadetnâme alan öğrenciler imtihansız olarak idadi mekteplerine kaydolabilecekti (m.26). Kız rüşdiyeleri ise büyük şehirlerde Müslim ve Gayrimüslim çocukları için ayrı olarak tesis edilecekti. Ancak, karma şehirlerde rüşdiye açılabilmesi için ilgili cemaatin en az beş yüz hane olması gerekiyordu. Kız rüşdiyeleri ilk etapta İstanbul, daha sonra ise vilâyet merkezlerinde açılacaktı (m.27). Kız rüşdiyelerinin hocaları kadın olacak, ancak, ehliyetli kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar yaşlı ve edep- li erkek öğretmenler tayin edilebilecekti (m.28). Kız rüşdiyelerinde de tahsil süresi dört yıl olacaktı. Kız rüşdiyelerinde okutulacak dersler erkek rüşdiyelerine göre biraz farklı idi. Yine Gayrimüslim kız çocuklarına din dersleri ruhani reisler tarafından ve- rilecekti. Ayrıca, Gayrimüslim mekteplerinde Arapça ve Farsça yerine kendi dilleri okutulacaktı (m. 29).

1869 Maarif Nizamnâmesi, bin haneyi geçen ve hal ve mevkice lüzum görülen kasabalarda rüşdiye mezunu Müslim ve Gayrimüslim çocukların karma olarak oku- yacakları idadiler açılmasını öngörüüyordu (m.33, 34). İdadilerin inşaat masrafları ile muallim ve hademe maaşları vs. bütün masrafları Vilâyet Maarif İdaresi sandığından karşılanacaktı (m.35). Her idadide çeşitli ilimler için muavinlerle altı adet muallim olup, bunlar İstanbul’da (açılacak olan) Büyük Darülmuallimîn’in şahadetnâmesi ve Maarif Nezâreti’nin rey-i ile seçilip, tayin edileceklerdi (m.36). İdadilerin eğitim süresi üç yıl olacaktı (m.38).

1869 Maarif Nizamnâmesi ayrıca, her vilâyetin merkezi olan şehir veya kasa- basında hangi milletten olursa olsun idadi mezunlarının ücretle imtihansız olarak alınacakları Mekteb-i Sultanîler’in açılması öngörüüyordu (m.40). 1869 Maarif Nizamnâmesi’nin 51. maddesi Darülmuallimîn, Darülmuallimât, Darülfünûn ile Fünûn ve Sanayi Mekteplerini ise Mekteb-i Âli olarak tanımlıyordu (m.51).

1869 Maarif Nizamnâmesi’nin ikinci kısmı Mekâtib-i Husûsiye ile ilgili idi. Nizamnâmenin 129. maddesi, cemaatler tarafından veya gerek Osmanlı tebaası, ge- gerekse Ecnebi tebaası olan kişiler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılan ve idare edilen mektepleri “Mekâtib-i Husûsiye” (Özel Okullar) olarak tanımlıyordu. Bunların masraf ve tahsisatları kurucuları veya bağlı oldukları vakıflar tarafından karşılanacaktı. Bu tür okulların açılabilmesi için üç şart öngörüüyordu: Birinci olarak, muallimle- rin elinde Maarif Nezâreti tarafından veya mahallî maarif idaresinden şahâdetnâme bulunması; ikinci olarak bu mekteplerde âdâba ve politikaya aykırı ders okutulma- ması için talim olunacak derslerin cetveli ve kitapların Maarif Nezâreti’nden veya Mahallî Maarif İdaresi’nden tasdik edilmesi ve son olarak taşrada Vilâyet Maarif İdaresi’yle vilâyet valisinden; İstanbul’da ise Maarif Nezâreti tarafından resmi ruhsat alınması gerekiyordu. Bu üç şart tam olarak yerine getirilmedikçe Husûsî Mekteple-

rin açılmasına ve devamına izin verilmeyecek ve aykırı durumların görülmesi halinde okul kapatılacaktı. Ayrıca, Husûsî Mektep tesis edenlerin tayin edecekleri öğretmenlerin şahadetnâmelerini Maarif İdaresi'ne onaylatmaları gerekiyordu.

Yine Maarif Nizamnâmesi'ne göre İstanbul'da Maarif Nezâreti'ne bağlı olarak Müslim ve Gayrimüslim üyelerden oluşan Meclis-i Maarif-i Kebir kurulacaktı (m.131). Vilâyetlerde ise bu meclise tabi olarak Maarif Müdürü idaresinde Vilâyet Maarif Meclislerinin açılması öngörülüyordu. Bu heyet biri Müslim, diğeri Gayrimüslim iki muavin ve yine ikisi Müslim, ikisi Gayrimüslim dört muhakkik ve 4-10 kişi arasında gayri muvazzaf bir kâtip, bir muhasip ve bir sandık eminden oluşacaktı. Ayrıca, vilâyete bağlı merkezlerde biri Müslim, diğeri Gayrimüslim iki müfettiş bulunacaktı (m.143).²¹

Görüldüğü üzere Maarif Nizamnâmesi sıbyan ve rüşdiye düzeyindeki okulları cemaatlere bırakıyordu. Rüşdiye mekteplerinde “*her sınıf tebaa etfâlinin mebâdi-i ulûm-u diniyesi tedris olunmak lazım gelmesinden dolayı bu nevi mekteplerin her cemaat için başka başka teşkili*” gerekli görülmüştü.²² Dolayısıyla Gayrimüslim çocuklara temel eğitim kendi okullarında ve kendi dilleri ile verilecekti ve ruhban sınıfının eğitim üzerindeki etkisi devam ediyordu. Öte yandan, sıbyan mekteplerinin inşaat, tamir ve diğer masraflarının halk tarafından karşılanacak olması mekteplerin yaygınlaştırılmasını geciktirdi. Gayrimüslim cemaatler okulların devlet tarafından denetlenecek olmasından ve öğretmenlerin devletin açacağı öğretmen okullarında yetiştirilecek olmasından rahatsızlık duydular.²³ Diğer taraftan, 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasî, Osmanlı tebaasının eşitliğini anayasal garanti altına alıyordu. Kanun-u Esasî'nin 15. maddesi'ne göre eğitim işi serbestti ve muayyen kanunlara uymak koşuluyla her Osmanlı vatandaşı umumî ve husûsî eğitime mezundu. 16. madde bütün okulları devletin nezâreti altına alıyordu. Ayrıca, “*tebaa-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umur-u itikadiyelerine müteallik olan usul-ü talimiyeye halel getirilmeyecekti*.”²⁴ Ancak, Kanun-u Esasî kısa ömürlü olduğu gibi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde yaşanan tecrübeden sonra Gayrimüslim öğrencilerin askeri okullara alınması usulü terk edildi.²⁵ 1872 yılında Nuruosmaniye'de numune olarak

21 *Düstur*, 1. Tertip, c. 2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289, s. 184-208; Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 63, 93, 94, 118; İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 22-27; Korkmaz, “Kal'a-i Sultaniye'de...”, s. 165-176; Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 21-54.

22 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 115.

23 Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin...*, s. 162.

24 Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 80; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin...*, s. 163; Uygun, “Çanakkale'deki Azınlık Okulları”, s. 1307.

25 Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin...*, s. 163.

yeni bir sıbyan mektebi açılmış ve daha sonra taşrada da açılmaya başlanan bu okullara geleneksel sıbyan mekteplerinden farklı olarak modern eğitim verilmesi sebebiyle *iptidaî mektep* adı verilmişti.²⁶ Bununla birlikte, iptidaî mektepler, ancak II. Abdülhamid döneminde 1882 yılından sonra yaygınlaşmaya başlamış ve bu süreç II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmiştir.²⁷ Öte yandan, II. Abdülhamid döneminde genel olarak okul sayısında büyük bir artış olmuştur.²⁸ Osmanlı Devleti, İdadi, Sultanî ve Yüksekokul düzeyinde Türkçe eğitim veren okullarda hem devletin ihtiyaç duyduğu kadroların yetiştirilmesini, hem de Müslim ve Gayrimüslim çocukları kaynaştırmayı ve Osmanlılık ideali etrafında birleşmelerini hedefliyordu. Buna karşılık, 1876'ya kadar İstanbul dışında yalnızca bir idadi açılabilmişti. İdadiler ancak 1885 yılından sonra yaygınlaştırılabilirdi. Bununla birlikte, idadilerin öğrenim süresi ve programları değiştirildi.²⁹ Ayrıca, II. Meşrutiyet devrine kadar Galatasaray Mekteb-i Sultanisi dışında Sultanî düzeyinde okul açılmadı. II. Meşrutiyet döneminde ise İdadi programları genişletilmek suretiyle meydana getirilen okullara Sultanî denmeye başlandı.³⁰ Diğer taraftan, vilâyetlerde maarif müdürlüklerinin kurulması da 1891 yılına kadar sürdü. Bazı vilâyetlerde ve müstakil sancaklarda ise Bağdat, İzmit ve Çanakkale'de olduğu gibi, müdürlük vazifesi 1898 yılında idadi müdürlerine ya da maarif muhasebecilerine veya diğer memurlara verildi.³¹ Müstakil Biga Sancağı'nın merkezi olan Kale-i Sultaniye'de (Çanakkale) de maarif müdürlüğü yetkisi 1898'den II. Meşrutiyet dönemine kadar Biga Sancağı İdadi Müdürü'nün uhdesindeydi.³² Dolayısıyla 1869 Maarif Nizamnâmesi'nin pek çok maddesi hayata geçirilmedi. Bilhassa, Rum Ortodoks Patrikhanesi, geleneksel imtiyazlarına hâle geldiği gerekçesiyle okulların denetimine karşı çıkmış ve bu hususta Babiâli ile Patrikhane arasında zaman zaman sorunlar yaşanmıştır.³³ Zühtü Paşa'nın 1894'te kaleme aldığı bir raporda belirtildiği üzere 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesine aykırı olma-

26 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 65, 70, 71; Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 5.

27 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 68, 69; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 170.

28 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 20, 33.

29 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 118, 119 vd.

30 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 7; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 175.

31 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 40.

32 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezâreti, Mektubî Kalemi (MF.MKT), No. 391/50; Lef 1, 4 Ramazan 1315/14 Kânunusânî 1313 (26 Ocak 1898); BOA, MF.MKT, No. 540/4, Lef 1, 29 Teşrinievvel 1316 /11 Kasım 1900; Lef 2, 15 Şaban 1318/25 Teşrinisânî 1316 (8 Aralık 1900); BOA, MF.MKT, No. 906/14, 17 Zilkade 1323 (13 Ocak 1906); *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, Birinci Sene, H. 1316, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316, s. 1252; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İkinci Defa, H. 1317, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1317, s. 1490; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, Üçüncü Sene, H. 1318, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1318, s. 1668; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, Dördüncü Sene, H. 1319, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1319, s. 980; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, Altıncı Sene, H. 1321, Asır Matbaası, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1321, s. 737.

33 Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin...*, s. 172, 173 vd.

sına rağmen Rum okullarına bazı haklar tanınmış ve “...mekâtibin ders programları Patrikhane ve metropolidhanelerce tanzim veya tasdik ve muallim ve muallimleri(n) diploma ve şehadetnâmeleri yine anlar tarafından tasdik olunacağı...” hususu Babîâlî tarafından kabul edilmiştir.³⁴ Ayrıca, ecnebi okullarının denetiminde de yabancı devletlerin ve konsolosların araya girmesi ile başarılı olunamamıştır.³⁵

2. Çanakkale’de Gayrimüslim ve Ecnebi Eğitim Kurumları

İstanbul’un fethinden sonra payitahtın savunmasını güçlendirmek ve Bahr-i Sefid Boğazı’ndan geçişi denetim altına almak amacıyla Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463 yılında Kilitbahir kalesiyle birlikte karşılıklı olarak inşa ettirilen Kale-i Sultaniye, modern Çanakkale’nin nüvesini teşkil etmiştir. Fatih Sultan Mehmed, hem kalenin içinde, hem de varoşunda yaptırdığı iki caminin (Ebu’l-Feth ve Fatih Camii/Cami-i Kebir) yanı sıra bir hamam inşa ettirmiş ve kurduğu vakıflarla Çanakkale’nin temelini atmıştır.³⁶ Böylece, kale varoşunda Cami-i Kebir etrafında bir Türk Mahallesi kurulmuş ve zamanla Rum, Ermeni ve Musevilerin şehre yerleş(tiril)mesi ile ekonomik ve ticari hayat gelişmeye başlamıştır. Ancak, Rum, Ermeni ve Yahudilerin şehre geliş tarihleri hakkında elimizde kesin veriler yoktur.³⁷ Sadrazam Öküz Mehmed Paşa’nın (sadâreti 1614-1616 ve ikinci kez 1619) Çanakkale’de üçü kale içinde, üçü de varoşta olmak üzere yaptırdığı altı adet vakıf çeşme ile ilgili sonraki dönemlerde yapılan yazışmalar, 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Çanakkale’de Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerinin teşekkül etmiş olduğunu göstermektedir. Buna göre, Sadrazam, Rum, Ermeni ve Yahudi taifesinden 83 nefer yerli reaya ile taşradan gelerek şehre tavattun eden (yerleşen) 75 nefer *haymana* reayası olmak üzere Rum, Ermeni ve Yahudi milletinden 158 kişiyi, söz konusu çeşmeler ile suyollarının bakım ve tamiiri ile görevlendirmiş ve bu hizmetlerine karşılık avarız-ı divaniye, bedel-i nüzul, ispençe, imdad-ı seferiye, tekâlif-i şakka vesair örfî vergilerden muaf tutulmalarını sağlamıştır.³⁸

34 Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, s. 166; Uygun, *Çanakkale’de Eğitim...*, s. 57, 58; Uygun, “Çanakkale’deki Azınlık Okulları”, s. 1310.

35 Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, s. 80, 83 vd.

36 Besim Darkot, “Çanakkale”, *İslam Ansiklopedisi*, 3. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 338; Metin Tuncel, “Çanakkale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 198.

37 Çanakkale’de nüfus gelişimi ve Gayrimüslim cemaatlerin teşekkülü hakkında bkz. Şerif Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.3, 2005, s. 116-118; Mustafa Kulu, “1530’larda Çanakkale Yöresinde Yerleşim ve Nüfus”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 2, 2004, s. 197-240; Mustafa Kulu, *A Brief History of the Dardanelles Jews during Early Tanzimat Years (1839-1845)*, Unpublished MA Thesis, Department of History, Middle East Technical University, Ankara 2005, p. 7-12; Mustafa Kulu, “Kale-i Sultaniye’de Yahudi Yerleşimi ve Nüfusu”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 807-809.

38 BOA, Cevdet, Belediye (C.BLD), No. 123/6140, 29 Muharrem 1135 (9 Kasım 1722); BOA, C.BLD, No. 55/2740, 29 Muharrem 1191 (9 Mart 1777); BOA, Cevdet, Adliye (C.ADL), No. 88/5299, 29

19. yüzyıl başlarında Çanakkale'de 252 Rum, 198 Ermeni ve 110 Musevi olmak üzere 560 cizye mükellefi yerli reaya yaşıyordu.³⁹ 1817 yılında ise 309 Rum, 228 Ermeni ve 153 Yahudi vergi mükellefi erkek nüfus mevcuttu.⁴⁰ 1824 yılında yapılan vergi ve nüfus sayımında ise Çanakkale'de yerli ve yabancı⁴¹ reaya olmak üzere 749 Müslüman (Türk), 580 Rum, 338 Ermeni ve 272 Yahudi erkek nüfus tespit edilmiştir. Bu sayıya erkek çocuklar da dâhildir.⁴² Buna göre, Çanakkale merkezinde 3.900-4.000 dolayında toplam nüfus yaşadığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı kabul edilen ve 1830-1831 yıllarında yapıldığı halde nüfus verilerinin 1831 yılında icmal olarak bir araya getirilmesi sebebiyle literatüre 1831 nüfus sayımı olarak yerleşen nüfus tahrirlerinde Biga Sancağı'nda Bozcaada ve Gökçeada dışında Gayrimüslim unsurlar sayılmamıştır.⁴³ 1831 yılında icmal olarak bir araya getirilen nüfus verileri içinde Biga Sancağı'nda, Gökçeada (2.505) ve Bozcaada (793) hariç, sehven tümüyle yabancı reaya olarak kaydedilen 4.614 erkek nüfusla konsolosluk hizmetinde bulunduğu kaydedilen 58 Yahudi ile birlikte toplam 4.672 Gayrimüslim erkek nüfus, Behçet Loklar'ın tespit ettiği üzere 1824 sayım sonucunu yansıtmaktadır.⁴⁴

Tanzimat'ın ilanından sonra 1840 yılında yapılan temettuat sayımına göre Çanakkale'de dört Müslüman (Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarlık) ve üç Gayrimüslim (Rumiyen, Ermeniyen ve Yahudiyen) mahallesi mevcuttu.⁴⁵ Bu sayımda Müslü-

Şevval 1207 (9 Haziran 1793); BOA, C.BLD, No. 15/717, 22 Muharrem 1218 (14 Mayıs 1803); BOA, C.BLD, No. 102/5090, 29 Muharrem 1218 (21 Mayıs 1803); BOA, Cevdet, Saray (C.SM), No. 50/2512, 29 Rebiülevvel 1218 (19 Temmuz 1803); BOA, C.BLD, No. 101/5028, 13 Rebiülevvel 1223 (9 Mayıs 1808).

39 BOA, C.SM, No. 50/2512, 29 Rebiülevvel 1218 (19 Temmuz 1803).

40 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), No. 7636, 26 Zilkade 1232 (7 Ekim 1817).

41 Burada yabancı terimi ile kastedilen reaya, çoğunlukla yanlış yorumlandığı üzere ecnebi tabiiyetinde olmayıp, Kale-i Sultaniye'li olmadığı halde çalışmak, ticaret vs. amaçlarla dışarıdan gelerek Kale-i Sultaniye'de ikamet eden Osmanlı tebaası reayayı ifade etmektedir. Tanzimat Döneminde Biga Sancağı'na bağlı kaza ve köylerde bulunan yabancı reayanın sayısı, meslekleri, memleketleri ve ödedikleri cizye miktarı hakkında geniş bilgi için bkz. Behçet Loklar, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale 2012.

42 Loklar, *Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, s. 77; Kulu, *A Brief History of the Dardanelles Jews...*, s. 13, 14. Kulu, bu defterin tarihini sehven 1827 olarak çevirmiştir.

43 Loklar, *Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, s. 78, 79.

44 Loklar, *Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, s. 78, 79. Biga Sancağı'nda nüfus sayımının detayları için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, DİE, Ankara 1997, s. 156; 210, 211; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 118.

45 Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 163, 164; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 111; Mustafa Kulu, "Tanzimat Fermanı'nın Çanakkale'ye Yansıması: 1840 Tarihli Çanakkale Temettuat Defteri ve Temettü Vergisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 4, 2006, s. 101-103; Yücel Öztürk, "XIX Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 910; Öztürk, Çay Mahallesi'nin 1840 yılında mevcut olduğunu, ancak nüfus kaydedilmediğini belirtmektedir (aynı yer).

man mahallelerinde 630, Gayrimüslim mahallelerinde ise 601 hane kaydedilmiştir.⁴⁶ Bu verilere göre, 1840 yılında Çanakkale’de 3.150 Müslüman ve 3.000 Gayrimüslim olmak üzere 6.150 dolayında nüfus yaşıyordu.

Tanzimat’tan önce Ermeni cemaati dışında Çanakkale Gayrimüslimlerinin okullarına dair elimizde veri olmamakla birlikte, her cemaatin kendi mahallelerinde ibadethaneleri dâhilinde çocuklarına eğitim verdikleri varsayımında bulunulabilir. Çanakkale’de yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudilerin Tanzimat döneminde sıbyan mekteplerine sahip oldukları, 1869 Maarif Nizamnâmesi’nin ilanından sonra ise iptidai ve rüşdiye seviyesinde okullar açtıkları görülmektedir. Ayrıca, ecnebi okulu statüsünde Alyans İsrailit, Katolik ve Protestan mektepleri kurulmuştur. Öte yandan, 1869 Maarif Nizamnâmesi’nin umûmi mekteplerle ilgili maddeleri (m. 3, 4) Sıbyan mekteplerinin inşasını halkın uhdesine bırakıp, rüşdiye mekteplerinin devlet tarafından yapılmasını öngörmekte (m. 18, 19) ise de uygulamada Gayrimüslim mektepleri, ecnebi mektepleriyle birlikte Osmanlı Devleti genelinde Husûsi Mektepler kategorisinde değerlendirilmiş ve bu okullarla ilgili işlemler 1869 Maarif Nizamnâmesi’nin 129. maddesi doğrultusunda yürütülmüştür.⁴⁷

2.1. Rum Mektepleri

Vital Cuinet, Çanakkale Rumlarının 1740’lara doğru aşağı yukarı sadece 80 hainenin oluşturduğu ayrı bir mahallelerinin olduğunu ve 1793’te bir Rum kilisesinin yapıldığını belirtmektedir.⁴⁸ Ancak, Osmanlı belgeleri bu tarihten önce de Çanakkale Rumlarının kendilerine mahsus bir kiliseleri olduğunu göstermektedir. Nitekim Kale-i Sultaniye Rumlarının kocabaşı, ihtiyar, papaz vs. ahalileri 19 Haziran 1793’te kadıya başvurmuşlar ve kiliselerinin eski seferlerde bazı askerler tarafından yakıldığını belirterek *vaz-ı kadîmi üzere* tamir etmelerine izin verilmesi ricasında bulunmuşlardır.⁴⁹ Aşağıda görüleceği üzere sonraki yazışmalardan bu kilisenin (Panaya Kilisesi) bugünkü askerlik şubesi civarında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Panaya Kilisesi etrafında kurulmuş olan büyük Rum Mahallesi, mahalli literatürde sıkça vurgulandığı üzere 19. yüzyıl sonlarında değil, daha 18. yüzyıl ortalarında Yahudi

46 Kulu, “Tanzimat Fermanı’nın Çanakkale’ye Yansıması...”, s. 104; Kulu, “Kale-i Sultaniye’de Yahudi Yerleşimi...”, s. 811; Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin...”, s. 119; Krş. Öztürk, “XIX Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası”, s. 948.

47 Cemaat okulları ve ecnebi mekteplerinin inşası ve tamirinde uygulanan prosedür ve örnekler hakkında bkz. Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, s. 37-55.

48 Vital Cuinet, *La Turquie D’Asie: Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L’Asie Mineure*, Tome troisième, Ernest Leroux, éditeur, Paris, 1894, p. 745, 746; Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin...”, s. 117, 118.

49 BOA, C.ADL, No. 88/5299, 29 Şevval 1207 (9 Haziran 1793); BOA, C.ADL, No. 88/5295, tarihsiz.

Mahallesi’nin doğusunda teşekkül etmiştir.⁵⁰ Buna karşılık, sahil kesiminde günümüzde Saat Kulesi’nin bulunduğu bölge ile Kemalçeri Sokak (eski Lapota Sokağı) istikametinde de bir Rum yerleşiminin olduğu bilinmektedir.⁵¹ Tanzimat’tan önce Panaya Kilisesi etrafındaki papaz odalarında Rum çocuklarının eğitildiğini söylemek mümkündür.

1840 yılında yapılan temettuat tahririnde Çanakkale’de 307,⁵² 1843 sayımında ise 378 Rum hanesi kaydedilmiştir.⁵³ Bu verilere göre 1843’de şehirde yaklaşık 1.900 dolayında Rum nüfus yaşıyordu. Vital Cuinet, Çanakkale’de Rum Erkek Mektebi’nin 1842 yılında yapıldığını aktarmaktadır.⁵⁴ Osmanlı arşivinde Çanakkale’deki Rum mektepleri ile ilgili ilk bilgiler şehirde meydana gelen yangınlar dolayısıyladır. Buna göre 1845 yılında Rumlara ait iki mektep vardı:

26 Ekim 1845’te Rum Mahallesi’nde mumcu Acı Theodoros’un evinde başlayan ve on beş saat süren yangın şehrin sahil tarafı hariç kara tarafındaki mahallelerini küle çevirmiştir. Bu yangında yalnızca Rum Mahallesi’nde 250, Yahudi Mahallesi’nde 112, Ermeni Mahallesi’nde kilise sırasında ve Sarıçay tarafında 45 ve Müslümanların oturduğu Çınarlık Mahallesi’nde 50 olmak üzere 457 hane; ayrıca köprü yakınında 1 han ile yine köprü yakınında Çınarlık Camisi; Yahudi Çarşısı ortasındaki Tıflı Camisi (kısmen) ile 5 debbağhâne, 2 simitçi fırını, 3 ekmeççi fırını, büyük hamam, 2 Ermeni meyhanesi, 1 değirmen, 2 Rum mektebi ve metropolithane (papaz odaları) ile 120 kahvehane ve dükkân yanmıştır.⁵⁵ Rum Mahallesi’nde 1840 ve 1843 yılındaki hane

50 Şehabettin Kalfa’nın Rumiyan Mahallesi’nin 1740’larda dağınık durumda bulunan bazı Rum ailelerin bugünkü Asaf Paşa Caddesi ekseninde Rum Ortodoks Kilisesi etrafında ve bugünkü Cumhuriyet ve İstiklal İlköğretim Okullarının bulunduğu yerde kurulduğu şeklindeki tespitinin ilk kısmı tutarlıdır. Şehabettin Kalfa, “Çanakkalede Yerleşim ve 19.yy. da Mahalleler”, <http://www.gezikolik.com/tr/tarih_kultur/genel_bilgiler/turkiye/canakkale/canakkalede_yerlesim_ve_19_yy_da_mahalleler/_e_4021.aspx> , Son güncelleme: 13 Ekim 2008. Ancak, aşağıda görüleceği üzere Rum Mahallesi’nin 1870’lerden sonra İstiklal İlköğretim Okulu; 1900’lerin başında ise Cumhuriyet İlköğretim Okulu’nun bulunduğu ve o sırada Kalafat Yeri olarak tabir edilen ve daha sonra Sirabaççeler mevkii adı verilen bölgeye doğru genişlemeye başladığını belirtmemiz gerekir.

51 İsmail Erten, *Çanakkale: Kent Yazıları*, Aynalı Pazar Yayınları, Çanakkale, 2006, s. 97, 112, 143. İsmail Erten, ilk Rum yerleşiminin bu bölgede olduğunu, Müslüman Mahallesi’nin (Cami-i Kebir Mahallesi) kuzeye doğru genişlemesiyle Rum Mahallesi’nin büyüyemediğini ve bu bölgenin daralmasıyla 1800’lerin sonunda Müslüman Mahallesi’ni atlayarak İstiklal ve Cumhuriyet İlkokullarının bulunduğu bölgede ikinci bir Rum Mahallesi’nin kurulduğunu belirtmektedir.

52 Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin...”, s. 119; Kulu, “Tanzimat Fermanı’nın Çanakkale’ye Yansıması...”, s. 104; Kulu, “Kale-i Sultaniye’de Yahudi Yerleşimi...”, s. 811; Öztürk, “XIX Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası”, s. 948.

53 Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin...”, s. 119.

54 Cuinet, *La Turquie D’Asie*, s. 699; Korkmaz, “Kal’a-i Sultaniye’de...”, s. 182.

55 BOA, İrade, Dâhiliye (İ.DH), No. 112/5679, Lef 1 (tarihsiz), Lef 8, 29 Şevval 1261. Lef 2 ve 3’de ise bu yangında 35 İslam hanesi, 45 dükkân; 1 bab hamam, 2 cami; Ermenilere ait 50 hane, 38 dükkân, şaraphane; Rumlara ait 239 hane, 36 dükkân, 2 mektep ve metropolithane ile Yahudilere ait 196 hane ve dükkân olmak üzere en az 641 adet hane ve dükkânın yandığı belirtilmektedir. Yangının detayları hakkında bkz. Şerif Korkmaz, “Çanakkale’de Yangınlar (1836–1866)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIX, S. 48, Eylül 2010, s. 58, 59.

sayıları göz önüne alındığında yangının, Rum Mahallesi'nin büyük bölümünü tahrip ettiği görülmektedir. Öte yandan, yanan iki Rum okulundan birisinin kız mektebi olduğu tahmininde bulunulabilirse de sonraki yazışmalarda yalnızca bir Rum okulundan söz edilmektedir.

Osmanlı hükümetinin yanan bölgelerde kadastro çalışmaları tamamlanmadan inşaat izni vermemesi sebebiyle şehirde imar ve inşaat faaliyetleri bir süre gecikmiştir. Rum cemaatinin mahallelerinde bulunan kilise avlusundaki yanmış papaz odaları ile mektebin tekrar inşası için başvurması üzerine Sadâret, Biga Mutasarrıflığı'ndan usûl gereği kadı ve mimar tarafından inşası istenen mahallerin keşif ve muayenesinin yapılarak her bir mahallin uzunluk, genişlik ve boy ölçülerini gösteren krokilerinin çizilmesini ve şer'î ilam ve mazbatasıyla birlikte gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine, Çanakkale kadısı Said Efendizade Mehmed Rıza Efendi ve bir mimar tarafından keşif yapılarak krokileri çizilmiş (Ek 1) ve 12 Kasım 1846 tarihli bir ilamla papaz odaları ve mektebin yeniden inşası uygun görülmüştür.⁵⁶ Biga İdare Meclisi de konuyu 19 Kasım 1846 tarihli mazbata ile Sadâret'e göndermiştir.⁵⁷ Ancak, Fetva Emîni tarafından yapılan incelemede inşası talep edilen papaz odalarıyla mektebin neden yandıkları ve kadim olduklarına dair güvenilir iki Müslüman'ın şahadeti gösterilmediği gibi, çizilen krokide de papaz odalarıyla mektebin ebatları belirtilmediği için kadı ilamının şer'an eksik olduğu gerekçesiyle 27 Kasım 1846'da başvuru geri çevrilmiş ve Biga Mutasarrıflığı'ndan bu hususların yerine getirilmesi istenmiştir.⁵⁸ Burada yukarıda belirttiğimiz üzere Tanzimat'ın ilk evresinde kilise ve mektep hukukuna ilişkin bir düzenleme yapılmadığı için Gayrimüslim mabed ve mekteplerinin tamiri ve aslına uygun olarak inşa edilmesi konusunda şer'î hukuktan kaynaklanan uygulama ve kısıtlamaların devam ettiği görülmektedir.⁵⁹ Bu yazışmaların akıbetini bilememekle birlikte Fetvahane'den talep edilen sahih ilam-ı şer'inin İstanbul'a gönderilmesi üzerine inşaata izin verilerek Rum Kilisesi avlusundaki papaz odaları ve mektebin yeniden yapıldığı, yine başka bir yangın vesilesi ile yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Çünkü bu kez yangının başlangıç noktası bizzat Rum Mektebi'dir. 28 Ağustos 1866 Salı gecesi Rum Kilisesi'nin içinde bulunan mektepte başlayan ve rüzgârın etkisiyle yayılan yangın yedi saat sürmüş ve bu yangında şehrin yarıya ya-

56 BOA, Sadâret, Mektubî Kalemi Evrakı (A.MKT), No. 59/31, Lef 3, 23 Zilkade 1262 (12 Kasım 1846); Lef 1, 2 Muharrem 1263 (21 Aralık 1846).

57 BOA, A.MKT, No. 59/31, Lef 4, 29 Zilkade 1262 (19 Kasım 1846).

58 BOA, A.MKT, No. 59/31, Lef 3, 7 Zilhicce 1262 (27 Kasım 1846); Lef 1, 2 Muharrem 1263 (21 Aralık 1846); Korkmaz, "Çanakkale'de Yangınlar...", s. 60, 61.

59 Gayrimüslim ibadethane ve kurumlarının inşa ve tamir prosedürü ve şer'î uygulamalar hakkında bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s. 281-303.

kını, 700 hane ve dükkân kül olmuştur.⁶⁰ Bu yangından sonra Rum Mektebi'nin ne zaman tamir ve inşa edildiği meçhuldür. Ancak, 1870 tarihli Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Çanakkale'de 13 cami, mescit ve tekke, 1 Rüşdiye Mektebi, 8 İslam Sıbyan Mektebi, 3 kilise, 2 havra ve 3 Gayrimüslim mektebi bulunduğu⁶¹ göz önüne alınacak olursa Gayrimüslim okullarından birinin Rum cemaatine ait olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla Rum Erkek Mektebi, 1866-1870 yılları arasında yeniden yapılmış olmalıdır.

Vital Cuinet, Rum Kız Mektebi'nin 1870 yılında yapıldığını belirtmektedir.⁶² Buna göre, Rum Kız Mektebi, 1869 Maarif Nizamnâmesi'nin ilanından kısa bir süre sonra inşa edilmiş ise de okulun yapımında nizamnâmenin etkisi belirsizdir. Bununla birlikte, 1870'den itibaren Çanakkale'de Rum kız ve erkek çocukları iki ayrı mektepte eğitim görmeye başlamışlardır.

1862 yılında ilan edilen Rum milleti nizamnâmesi doğrultusunda laik unsurlar din adamlarının yanı sıra cemaat yönetiminde söz sahibi olmuşlar ve karma kilise idare heyetlerinde görev almaya başlamışlardır. Taşrada da metropolitlerin nezaretinde Karma Kilise Meclisleri kurulmuştur.⁶³ Bu bağlamda, Çanakkale'de de Rum cemaatinin eğitim ve din işleri İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olarak metropolit vekilinin sorumluluğunda karma Kilise İdare Heyeti tarafından yürütülmüştür. 1870 yılında Rum cemaatinin eğitim ve din işleri Metropolit vekili Agatan-gelos Efendi uhdesindeydi.⁶⁴ 1872 yılında Rum metropolit vekili Grigoryos Efendi idi. 1874-1876 yıllarında ise Papa İstefanaki metropolit vekilliğinde bulunuyordu.⁶⁵ Diğer taraftan, Babıâli'nin yukarıda belirtildiği üzere 1894'de Rum okullarının ders programlarının Patrikhane ve metropolitler tarafından düzenlenmesini ve öğretmenlerin diplomalarının onlar tarafından tasdik edilmesini kabul etmesiyle, Patrikhane'nin Rum okulları üzerinde etkinliği daha da artmıştır. Çanakkale'de de 1900'lerin başında metropolit vekili İrenos ile Kilise İdare Heyeti, yeni okulların yapımında ve idaresinde aktif rol almışlardır.

60 BOA, Sadâret Mektubi, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM), No.361/95, 21 Rebiülâhîr 1283 (2 Eylül 1866); Korkmaz, "Çanakkale'de Yangınlar...", s. 62, 63.

61 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, Defa 1, Sene 1287, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1287, s. 45.

62 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 699; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 182.

63 Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi: Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*; (Ed. Pınelopi Stathis), (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 18-20.

64 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1287, s. 34.

65 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, Defa 3, Sene 1289, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1289, s. 31; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, Defa 5, Sene 1291, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1291, s. 25; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, Defa 6, Sene 1292, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1292, s. 103; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, Defa 7, Sene 1293, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1293, s. 113. 1293 Salnâmesi'nde metropolit vekilinin adı Papa İstefano şeklinde yazılmıştır.

Vital Cuinet'e göre 1891 yılında Rumların rüşdiye seviyesinde iki okulu vardı. Erkek Mektebi'nde 240, Kız Mektebi'nde ise 200 öğrenci okuyordu.⁶⁶ Rum Erkek Mektebi'nde Rumca dışında Türkçe ve Fransızca öğretiliyordu. Kız Mektebi'nde ise Rumca, dikiş, nakış ve halı dokumacılığı öğretiliyordu. Bu iki okulun yıllık giderleri yaklaşık 12.000 frank dolayındaydı. Diğer Gayrimüslim okulları için olduğu üzere Rum okulları için de mahalli hükümet ve konsolosların himayesinde her yıl kermes, piyango gibi etkinlikler düzenleniyor ve yardım toplanıyordu.⁶⁷

Maarif Nezâreti Salnâmelerine göre Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan Çanakka- le'deki Rum Erkek ve Kız Mekteplerinde 1895-1901 yılları arasında iptidaî ve rüşdiye seviyesinde eğitim veriliyordu. Maarif Salnâmelerinde Rum okullarının yapılış tarihi bilinemediği için *meçhul* veya *kadim* olarak kaydedilmişlerdir. Ayrıca, her iki okulun da 16 Kânunusânî 1309 (28 Ocak 1894) tarihinde ruhsatname aldığı görülmektedir.⁶⁸ Bu durum, Korkmaz'ın da vurguladığı gibi, 1869 Maarif Nizamnâmesi'ne rağmen bu okulların sağlıklı bir şekilde denetlenemediğini ve resmî ruhsatın okulların açılma- sından uzun süre sonra alındığını göstermektedir. Ancak, bu örnek Çanakkale'ye ve Rum okullarına mahsus değildir. Nitekim Osmanlı Devleti genelinde Gayrimüslim ve Ecnebi okullarının çoğu ruhsatsız olarak açılmıştır.⁶⁹ Öte yandan, rüşdiye seviyesin- deki okulların ayrı binaları olmayıp, eğitim mevcut mekteplerde yapılıyordu.

1316 (1898) ve 1317 (1899) Maarif Salnâmelerine göre 1895-1896 ve 1896-1897 senelerinde Rum Mektebi'nde 84 erkek – 60 kız öğrenci okuyordu.⁷⁰ 1318 (1900), 1319 (1901) ve 1321 (1903) Maarif Salnâmelerinde ise bu iki okula ait bilgiler ayrı ola- rak yazılmıştır. 1897-1898 ve 1898-1899 yıllarında Rum Erkek Mektebi'nde 174, Kız Mektebi'nde 114; 1900-1901 senesinde ise Erkek Mektebi'nde 170, Kız Mektebi'nde 110 öğrenci okuyordu.⁷¹ 1905-1908 yıllarında Kale-i Sultaniye Livası'nda iptidaî sevi- yede eğitim veren bir erkek, bir kız ve dokuz karma Rum okulu vardı. Ayrıca, rüşdiye seviyesinde eğitim veren bir erkek mektebi mevcuttu.⁷²

66 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 698.

67 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 700; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 182.

68 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1316, s. 1254-1255; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1317, s. 1492, 1493; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1318, s. 1672, 1673; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1319, s. 982-983; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1321, s. 739; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 182. 1321 Maarif Salnâmesi'nde Çanakkale'deki Rum okullarının açılış tarihi sehven 26 Kânunusânî 1309 (7 Şubat 1894) olarak gösterilmiştir.

69 Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 182.

70 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1316, s. 1254-1255; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1317, s.1492, 1493. 1316 Salnâmesi'nde Kale-i Sultaniye'deki Rum Mektebi sehven Biga'da kaydedil- miştir.

71 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1318, s. 1672, 1673; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1319, s. 982-983; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1321, s. 739; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 184.

72 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 160.

Diğer taraftan, 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 1900'lerin başında Çanakkale Rum nüfusunda büyük bir artış yaşanmış ve bu durum Rum cemaatine mahsus okulların mevcut öğrencilere yetmemeye başlamasına sebep olmuştur: Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmelerine göre 1875 yılında Kale-i Sultaniye ve nahiyelerinde 2.060 Rum erkek nüfus yaşıyordu.⁷³ 1876 yılında ise 347 hanede 934 Rum erkek nüfus kaydedilmiştir.⁷⁴ Rum nüfustaki azalma, Korkmaz'ın da belirttiği üzere 1875'de Çanakkale nüfusu içinde gösterildiği halde 1876'da Erenköy Nahiyesi'nde kayıtlı 433 hane ve 1.181 Rum erkek nüfusun ayrıca yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁵ 1876 Salnâmesi'ndeki Rum nüfus, şehir merkezindeki erkek nüfusu ihtiva etmektedir. Dolayısıyla kadınlarla birlikte 1876'da şehirde 1.868 Rum nüfus yaşadığını söylemek mümkündür. 1305 (1888) tarihli Karesi Vilâyeti Salnâmesi'nde Kale-i Sultaniye kazasında kadınlarla beraber 4.470 yerli ve 56 yabancı Rum nüfus kaydedilmiştir.⁷⁶ Bu sayıya Erenköy Rumları da dâhildir. Vital Cuinet'e göre ise Çanakkale'de, son sayımlara göre (tt.1888-1892), kadınlar dâhil 2.577 yerli Rum'dan başka ecnebi tabiiyetinde ve himayesinde (*Sujets et Protégés étrangers*) olan 1.147 Rum Ortodoks nüfus yaşıyordu. Dolayısıyla Çanakkale merkezinde 3.724 Rum nüfus ikamet ediyordu.⁷⁷ Ancak, Osmanlı sayım sonuçlarından yararlandığı anlaşılan Cuinet'in kullandığı terminolojiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Çünkü Cuinet, Osmanlı terminolojisindeki yabancı ve ecnebi terimlerini karıştırmış görünmektedir. Aynı döneme ilişkin Kemal Karpat'ın yayınladığı istatistikler de bunu teyit etmektedir.⁷⁸ 1894 yılında Çanakkale'de 455 Rum hanesinde 2.764 nüfus mevcuttu.⁷⁹ Biga İdare Meclisi'nin bir raporunda ise 1900 yı-

73 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1292, s. 114 ek; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 120; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 812; Mustafa Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi ile İlgili Bir Kaynak: Vilâyet Salnameleri", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. III, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1312.

74 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1293, s. 127; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 120; Zeynel Özlü, "1870-1876 Yılları Arasında Biga Sancağı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1180; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 812; Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi...", s. 1312; Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 56; Uygun, "Çanakkale'deki Azınlık Okulları", s. 1306.

75 Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 121.

76 *Karesi Vilâyeti'ne Mahsus Salnâme*, 1. Defa, Vilâyet Matbaası, Balıkesir, 1305, s. 134; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 122; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 812; Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi...", s. 1312.

77 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 746; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 124; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 815.

78 Cuinet (*La Turquie D'Asie*, s. 698, 744, 746), Kale-i Sultaniye kazasında Rum Ortodoks, Yahudi, Katolik ve Protestan olmak üzere 2.173 kişinin ecnebi tabiiyetinde ve himayesinde olduğunu belirtmiştir. Kemal H. Karpat'ın yayınladığı, Osmanlı genelinde 1881/82-1893 yılları arasında yapılan ve kadın nüfusun da sayıldığı umumî nüfus sayımı istatistiklerine göre ise Kale-i Sultaniye kazasında yalnızca 292 yabancı uyruklu (125 kadın-167 erkek) nüfus kaydedilmiştir. Ayrıca, bu sayımda, nahiyeye ve köyler dâhil, Kale-i Sultaniye'de toplam 4.939 Rum (2.532 kadın-2.407 erkek) nüfus olduğu görülmektedir. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 170, 171.

79 BOA, Şurâ-yı Devlet (ŞD), No. 2640/4, 21 Safer 1312/11 Ağustos 1310 (23 Ağustos 1894).

lında şehirde 567 hanede Rum cemaatine mensup erkek ve kadın 2.926 nüfus yaşadığı belirtilmektedir.⁸⁰ Kale-i Sultaniye nüfus idaresine göre 1906 yılında Çanakkale’de kadınlar dâhil 678 hanede 3.173 yerli ve 347 hanede 722 yabancı olmak üzere toplam 1.025 hanede 3.895 Rum nüfus yaşıyordu.⁸¹ Bu örnekte de görüldüğü üzere Osmanlı nüfus verilerinin analizinde yerli, yabancı ve ecnebi ayırımına dikkat edilmelidir. Bu verilere göre 1876-1906 yılları arasında Çanakkale Rum nüfusu iki kattan fazla yükselemiştir.

Söz konusu nüfus artışı, 1880’lerin sonunda Rum Mahallesi’nin kuzeydoğu istikametinde Kız Mektebi’nin ilerisinde ve Osmanlı belgelerinde Kalafat Yeri olarak bahsedilen ve Sırabahçeler de denilen mevkide Fatih Sultan Mehmed vakıflarına ait olan arazi üzerinde genişlemeye başlamasına sebep olmuştur.⁸² Tespitlerimize göre Cuinet’in 1870 yılında yapıldığını belirttiği Kız Mektebi, Rum Mahallesi’nin kenarında kiliseye ait bir bahçede; Erkek Mektebi ise 1900’lerin başına kadar kilise avlusunda bulunuyordu. Çanakkale Rum cemaati, mevcut okulların ihtiyaca cevap vermediği gerekçesi ile önce Kız Mektebi’nin yeniden inşası, ardından da yeni bir erkek mektebi yapılması için harekete geçti. Rum milletine ait kız ve erkek mekteplerinin inşa süreci Osmanlı Devleti’nin Husûsî Mekteplere yönelik politikasının anlaşılması bakımından önemlidir:

1899 yılı sonları veya 1900 yılı başlarında Kale-i Sultaniye’de bulunan Rum cemaati, kız çocuklarına mahsus mektebin harap ve dar olmasından dolayı eski temelleri üzerine genişletilerek bir adet mektep inşa edilmesine ruhsat verilmesi için Rum Patrikliği aracılığı ile müracaatta bulundular. Bunun üzerine tahkikat yapılması için

80 BOA, İrâde, Adliye ve Mezâhib (İ.AZN), No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900), Lef 5, 27 Cemâziyelâhir 1318/9 Teşrinievvel 1316 (22 Ekim 1900); BOA, ME.MKT, No. 540/4, Lef 1, 2 Receb 1318/13 Teşrinievvel 1316 (26 Ekim 1900), Lef 2, 15 Şaban 1318/25 Teşrinisani 1316 (8 Aralık 1900).

81 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 2, (9) Cemâziyelevvel 1324/18 Haziran 1322 (1 Temmuz 1906). 1906/7 umûmi nüfus sayım sonuçlarına göre Biga Sancağı’nın merkezi olan Kale-i Sultaniye kazasında, köy ve nahiyeler dâhil, 6.711 Rum nüfus kaydedilmiştir. Kaza genelinde ise 812 yabancı uyruklu nüfus olduğu belirtilmiştir. Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 204, 205; Haluk Selvi, “II. Meşrutiyet Döneminde Kal’a-i Sultaniye Mutasarrıflığı (1908-1918)”, *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. III, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1269.

82 Mesela, Rum Mahallesi’ne dâhil olmak üzere bu bölgede sahibi bulunduğu sebze bahçesine evler inşa etmesine izin verilmesi için 1888 yılında Biga Mutasarrıflığı’na başvuruda bulunan Rum Kilisesi mütevellisi Riga’ya, arazinin Fatih Sultan Mehmed Vakfı’na dâhil olması sebebiyle uzun süren yazışmalardan sonra 24 Mart 1890’da II. Abdülhamid tarafından ruhsat verilmiştir. Riga’nın sahip olduğu sebze bahçesi Mezarlık Caddesi (günümüzde Hasan Mevsuf Sokak) ile Rum Kilisesi Caddesi’nin (günümüzde Asaf Paşa Caddesi) keşişme noktasında idi ve etrafında Beylik bahçesi, birkaç ev ve arsa ile kiliseye ait bir bahçe yer alıyordu. BOA, İ.DH, No. 1176/91958, Lef 1, 6 Nisan 1304 (18 Nisan 1888), Lef 2, 25 Cemâziyelâhir 1307/4 Şubat 1305 (16 Şubat 1890), Lef 3, 4 Recep 1307/12 Şubat 1305 (24 Şubat 1890), Lef 4, 3 Şaban 1307/12 Mart 1306 (24 Mart 1890); BOA, Dâhiliye Nezâreti, Mektubi Kalemî (DH.MKT), No. 1702/61, 4 Receb 1307 (24 Şubat 1890); BOA, DH.MKT, No. 1714/121, 15 Şaban 1307/24 Mart 1306 (5 Nisan 1890). Riga tarafından yaptırılan evlerin karşısına, daha sonra Rum Kız Mektebi, arkasına ise Rum Erkek Mektebi inşa edilmiştir.

konu, Kale-i Sultaniye Sancağı İdare Meclisi'ne havale edilmiştir. Kale-i Sultaniye İdare Meclisi tarafından yapılan incelemede okulun inşasının uygun olduğuna karar verilmiş ve gerekli işlemlerin yapılması için bu konuda hazırlanan mazbata, tahkikat evrakı, keşif defteri vs. evrak ile beraber Adliye ve Mezâhib Nezâreti'ne gönderilmiştir. Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin 15 Mayıs 1900 tarihli tezkiresi ve ekleri, Divan-ı Hümâyûn Kalemî'nin müzekkeresiyle birlikte Şurâ-yı Devlet'e tevdi edilmiştir. Çanakkale'de Rum cemaati kız çocukları için yapılacak olan mektep, 12 Eylül 1900 tarihinde yapılan Şurâ-yı Devlet toplantısında ele alınmıştır.⁸³ Divan-ı Hümâyûn Kalemî tarafından yapılan incelemede Kale-i Sultaniye'de Rum cemaati için mektep inşasına ruhsat verilmesi hakkında padişah tarafından *emr-i âli* isdar olduğuna dair Divan-ı Hümâyûn Kalemînde herhangi bir kayda rastlanılamamıştır.⁸⁴ Diğer taraftan, Kale-i Sultaniye İdare Meclisi'nin tahkikatında ise inşası istenilen mektebin bitişiğinde 5.000 *zira-ı atık* büyüklüğünde ve 17 Aralık 1876 tarihli bir Sened-i Hakanî'ye (tapu senedi) göre Rum Kilisesi mütevellisi Tuhafcı (Tuhafiyeci) Andon veled-i Zariko'nun (Zarifi) mülkiyetinde bir adet dut bahçesi bulunduğu binaen söz konusu mektebin kısmen eski binanın temelleri üzerine ve kısmen mezkûr bahçeden ifraz edilecek mahalle inşa edilebileceği bildirilmiştir. Buna göre, Kız Mektebi, mevcut binanın olduğu yerde yeniden temeller kazmak suretiyle yapılacaktır.⁸⁵

Kale-i Sultaniye Belediye mühendisi Osman Lutfi Bey tarafından çizilen harita ve projeye göre, Rum İnas Mektebi, yukarıda sözü edilen Riga'nın Mezarlık Caddesi üzerinde (günümüzde Hasan Mevsuf Sokak) inşa ettirdiği hanelerin karşısında, Rum Kilisesi Caddesi üzerinde (günümüzde Asaf Paşa Caddesi) eski mektebin olduğu arazi üzerinde yer alıyordu. 1888'de Mezarlık Caddesi olarak isimlendirilen cadde, artık Yeni Mahalle Caddesi ismini almıştı. Eski Kız Mektebi kare planlı olup, mutfak ve dışarıda bulunan tuvaletler hariç 292,4 m² idi (Ek 2).⁸⁶ Yeni mektep için hazırlanan projeye göre binanın ön cephesi (yüz ciheti) bodrum ile beraber 6,2 m yüksekliğinde ve uzunluğu 30 m, genişliği 13 m olmak üzere 390 m² olacaktı. Arka taraftaki yemek salonuyla dersane kısmı da 6,2 m yüksekliğinde ve 20 m uzunluğunda ve 9 m genişliğinde olmak üzere 180 m² olarak inşa edilecekti. Yine arka tarafta muallimlerin ikameti için alt katı 6,2 m ve üst katı 3 m yüksekliğinde 2 katlı bir daire yapılacaktı. Bu daire, 9,5 m uzunluğunda ve 6 m genişliğinde ve toplam 57 m² olacaktı. Ayrıca, birinci katın iki cihetine yapılacak merdiven ve tuvaletler de 39 m² tutuyordu. Buna göre, Kız Mektebi toplam 666 m² olmak üzere yeniden ve genişletilerek kârgir olarak inşa

83 BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900).

84 BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900).

85 BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900), Lef 5, 27 Cemâziyelâhir 1318/9 Teşrinievvel 1316 (22 Ekim 1900); BOA, MF.MKT, No. 540/4, Lef 1, 2 Receb 1318/13 Teşrinievvel 1316 (26 Ekim 1900), Lef 2, 15 Şaban 1318/25 Teşrinisani 1316 (8 Aralık 1900).

86 BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 1, 14 Şubat 1315 (26 Şubat 1900), Lef 2, 6 Nisan 1316 (19 Nisan 1900).

edilecekti (Ek 3). Yapılan keşif çalışmasına göre Kız Mektebi 115.349 kuruş 55 santime mal edilecekti. Bu meblağın 95.000 kuruşu Kudüs-ü Şerif Patrikhanesi'ne mensup Arhimandrit Eftimyo Efendi tarafından, geri kalanı ise mahalli Rum Kilisesi sandığından ödenecekti. Kale-i Sultaniye İdare Meclisi'nin yaptığı tahkikatta Kız Mektebi'nin bu şartlarda inşasında herhangi bir mahzur olmadığına karar verildi. Keza, İdare Meclisi'nin raporunda Kale-i Sultaniye kasabasında 567 hanede erkek ve kadın 2.926 Rum nüfus yaşadığı belirtiliyordu.⁸⁷ Şurâ-yı Devlet, Sultanın onay vermesi durumunda okulun yapımına başlanarak açıldığı zaman Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesi ahkâmına uygun hareket edilmesi, bahsedilen ölçülerin aşılmaması, inşaat masraflarının belirtildiği şekilde karşılanıp bu vesile ile Rum ahaliden zorla para tahsil edilmemesi veya başka şekillerde tazyik ve izac yoluyla para toplanması gibi durumlara meydan verilmemesi koşuluyla okulun yapımını uygun gördü ve Sultan tarafından ruhsat verilmesi için dosyayı Divan-ı Hümâyûn Kalemî'ne havale etti.⁸⁸ Ayrıca, Adliye ve Mezâhib, Maarif, Maliye ve Defter-i Hakanî Nezâretlerine de bilgi verilmesi kararlaştırıldı.⁸⁹ Kız Mektebi'nin bu koşullarda inşası 22 Ekim 1900 tarihinde Sadrazam Halil Rifat Paşa tarafından bir tezkire ile Sultanın onayına sunuldu ve Sultan II. Abdülhamid, 26 Ekim 1900 tarihli irâdesiyle okulun yapımına izin verdi.⁹⁰ Ardından, 7 Kasım'da Sadâret tarafından Adliye ve Mezâhib, Maarif, Maliye ve Defter-i Hakanî Nezâretlerine bu konuda gerekli hususların yerine getirilmesi emri verildi.⁹¹ Ayrıca, irâdenin birer sureti 11 Kasım'da *Mekâtib-i Gayrimüslime Müfettişliği* ile Rum Patrikhanesi'ne gönderildiği gibi, 18 Kasım'da Biga Sancağı Mutasarrıflığı ile Mekteb-i İdadi-i Mülki Müdüriyeti'ne de Kız Mektebi'nin irâdede belirtilen şartlar dairesinde inşasına dikkat ve itina olunması ve inşaatın bitiminde usul gereği resmî ruhsat verilmesi emredildi.⁹² Rum Kız Mektebi, üç yıl süren inşaatın ardından 1904 yılında eğitime başlamıştır.⁹³

Çanakkale basınında ve mahalli literatürde Rum Erkek Mektebi'nin de Kız Mektebi ile birlikte yapıldığı ve 1904 yılında açıldığı belirtilmektedir.⁹⁴ Selçuk Uygun'a

87 BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900), Lef 5, 27 Cemâziyelâhir 1318/9 Teşrinievvel 1316 (22 Ekim 1900); BOA, M.F.MKT, No. 540/4, Lef 1, 2 Receb 1318/13 Teşrinievvel 1316 (26 Ekim 1900), Lef 2, 15 Şaban 1318/25 Teşrinisânî 1316 (8 Aralık 1900).

88 BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900), Lef 5, 27 Cemâziyelâhir 1318/9 Teşrinievvel 1316 (22 Ekim 1900).

89 BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 4, 17 Cemâziyelevvel 1318/30 Ağustos 1316 (12 Eylül 1900).

90 BOA, İ.AZN, No. 40/1, 2 Receb 1318/13 Teşrinievvel 1316 (26 Ekim 1900); BOA, M.F.MKT, No. 540/4, Lef 1, 2 Receb 1318/13 Teşrinievvel 1316 (26 Ekim 1900).

91 BOA, Babiâli Evrak Odası (BEO), No.1577/118255, 13 Receb 1318 (7 Kasım 1900).

92 BOA, M.F.MKT, No. 540/4, Lef 1, 25 Receb 1318/5 Teşrinisânî 1316 (18 Kasım 1900), Lef 2, 15 Şaban 1318/25 Teşrinisânî 1316 (8 Aralık 1900).

93 Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 177; Uygun, "Çanakkale'deki Azınlık Okulları", s. 1313.

94 Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 62.

göre ise Rum Erkek Mektebi, 1903 yılında öğretime başlamıştır.⁹⁵ Ancak, Rum Erkek Mektebi, Kız Mektebi’nden daha sonra inşa edilmiştir. Çanakkale Rumları, 1905 yılı sonları ve 1906 yılı başlarında bu kez yeni bir erkek mektebi inşa etmek üzere Kale-i Sultaniye Rum metropolit vekili İrenos ile Rum Kilisesi mütevellisi Mirasyedi Andonaki öncülüğünde harekete geçtiler. Mirasyedi Andonaki, Rum Mahallesi’nde Sırabahçeler mevkiinde Rum Kilisesi’nin (Panaya Kilisesi) malı olan bir sebze bahçesi içinde Rum milleti erkek çocuklarına mahsus bir mektep yapılmasına izin verilmesi için –Çanakkale’de bulunan– Biga Mutasarrıflığı’na başvurdu. Yapılması planlanan erkek mektebi için Sanayi-i Nefise-i Şâhâne mezunlarından mimar Dimitrios Loipirus tarafından hazırlanan 25 Mart 1906 tarihli harita, proje ve keşif defteri, 3 Nisan 1906’da Biga Sancağı başmühendisi İlyas Bey tarafından tasdik edildi (Ek 4, 5).⁹⁶ Mirasyedi Andonaki’nin başvurusunu değerlendiren Biga Mutasarrıflığı, Defter-i Hakanî memuru ile Biga Livası İdare Meclisi’nce tayin edilen memurlar tarafından okul mahallinde tahkikat ve keşif yapılmasını kararlaştırdı.⁹⁷

Metropolit vekili İrenos ile Mirasyedi Andonaki tarafından Biga Mutasarrıflığı’na takdim edilen 28 Nisan 1906 tarihli dilekçede belirtildiğine göre, Rum erkek çocukları eskiden beri kilise avlusunda bulunan despot (piskopos) ve rahiplerin ikame-tine mahsus bina içinde eğitim görüyorlardı. Ancak, bu bina dardı ve okul olarak yapılmadığı için çocukların eğitiminde güçlük çekiliyordu. Bu sebeple Rum erkek çocukları için yeni bir mektebin yapılmasına zarurî ihtiyaç duyuluyordu.⁹⁸ İrenos ile Andonaki’nin beyannamesine göre burası yukarıda sözü edilen 26 Ekim 1845 tarihinde çıkan yangında küle döndükten sonra yeniden inşa edilen ve ayrıca 28 Ağustos 1866 tarihindeki yangının başladığı okuldur. Erkek Mektebi, bu yangından sonra bir kez daha papaz evi şeklinde inşa edilen binada faaliyete geçmiş ve 1900’lerin başlarına kadar burada cemaate hizmet etmiştir.

Biga Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan tahkikat raporuna ve Metropolit vekili İrenos ile Mirasyedi Andonaki’nin beyannamesine göre, söz konusu sebze bahçesi, Fatih Sultan Mehmed Vakfı’na mukataalı vakıf araziden olup, İstefanaki bahçesi, eski kışla yeri ve iki tarafı da yol ile çevrili idi ve 1 Şubat 1291 (13 Şubat 1876) tarihli bir tapu senedine göre Rum kilisesi mütevellisi Tuhaıfı Andon Zarıfı’nın tasarrufunda bulunuyordu. Andon’un vefatından sonra Varna’da yaşayan çocukları Vasil ve Yorgi’nin 31 Mart 1901’de Varna metropolitliğinden tasdik ettirdikleri beynameye göre ise zikrolunan bahçe, diğer sekiz kısım emlâkle beraber babaları Andon Zarıfı’nın malı

95 Uygun, *Çanakkale’de Eğitim...*, s. 176. Ancak, yazar daha sonraki bir çalışmasında bu okulun da 1904’te faaliyete geçtiğini belirtmektedir. Uygun, “Çanakkale’deki Azınlık Okulları”, s. 1313.

96 BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 1, Lef 2, 21 Mart 1322/9 Safer 1324 (3 Nisan 1906).

97 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 2, (9) Cemâziyelevvel 1324/ 8 Haziran 1322 (1 Temmuz 1906).

98 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 1, 15 Nisan 1322 (28 Nisan 1906).

olmayıp Rum milletine mahsus Panaya Kilisesi'nin malıydı ve kilise parasıyla satın alınarak o zamandan beri kilisenin tasarruf ve mülkiyetinde idi. Ayrıca, 1876'dan beri Fatih Sultan Mehmed Vakfı'na yıllık 300 kuruş öşür bedeli ödenmekteydi.⁹⁹ Rum Erkek Mektebi, bu sebze bahçesinden ifraz olunan ve doğusu kilise bahçesi; batısı Eleni Loiride(s)'in hane ve bahçesi, Yorgi Arabacı'nın hanesi, yol, Maria arsası ve Deli Yorgi evlalarına ait sebze bahçesi; kuzeyi beylik bahçe; güneyi ise Sotiraki hane ve arsası, Yani Kalfa, Kaimmakam İskalyar (Skalyeris) Bey, Civelek Dimitraki, Çanakçı Andon, Filipoz Beçuli, Yani Paskaloğlu hane ve bahçeleri ve yol ile çevrili olan 6.303 m²'lik bir arazi üzerine yapılacaktı.¹⁰⁰ Hazırlanan projeye göre mektep binası, 40,1 m uzunluğunda, 23,4 m genişliğinde ve 8,5 m yüksekliğinde inşa edilecekti. Proje ve keşfe göre mektebin inşası, 1 sim Mecidi 20 kuruş hesabıyla, 97.073 kuruş 10 paraya mal olacaktı. Bu paranın 80.000 kuruşu Kale-i Sultaniye ahalisinden ve Rum milletinden Mösyö Paris, 12.000 kuruşu Pari Parsopulo taraflarından ve geriye kalan 5.073 kuruş da kilise gelirlerinden ödenecekti.¹⁰¹ Biga Sancağı İdare Meclisi'nin mazbatasında bu bölgede yalnızca Rum nüfus yaşadığı ve yapılacak olan okulun daha önce resmî izinle yeniden inşa edilen İnas Mektebi'nin karşısında olup, çizilen proje ve keşif sonucunda buraya erkek mektebi yapılmasında herhangi bir mahzur olmadığı belirtiliyordu. Ayrıca, nüfus idaresinden çıkarılan kayıtlara göre Kale-i Sultaniye'de 678 hanede erkek ve kadın 3.173 yerli ve 347 hanede 722 yabancı olmak üzere toplam 1.025 hanede 3.895 Rum nüfus yaşadığı kaydedilerek okulun yapılmasına olan ihtiyaç vurgulanıyordu.¹⁰² Biga İdare Meclisi, söz konusu bahçenin Fatih Sultan Mehmed Vakfı'na mukataalı evkaftan olması sebebiyle inşa olunacak mektep binasının kıymetine nispeten bedel-i öşre mukabil binde on kuruş hesabıyla yıllık 970 kuruş *mukataa-i zemin* (kira bedeli) takdir ederek, mektebin inşasında halen ve mevkiyen mahzur olmadığı beyanı ve hazırlanan proje ve keşif doğrultusunda Rum Erkek Mektebi'nin inşasının vakıf için de faydalı olacağı mülahazasıyla bu konuda hazırladığı mazbatayı 1 Temmuz 1906'da İstanbul'a gönderdi.¹⁰³ Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nde kurulan husûsî bir komisyon

99 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 2, (9) Cemâziyelevvel 1324/18 Haziran 1322 (1 Temmuz 1906).

100 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 1, 15 Nisan 1322 (28 Nisan 1906), Lef 2, (9) Cemâziyelevvel 1324/18 Haziran 1322 (1 Temmuz 1906).

101 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 1, 15 Nisan 1322 (28 Nisan 1906), Lef 2, (9) Cemâziyelevvel 1324/18 Haziran 1322 (1 Temmuz 1906); BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 5, 15 Zilkade 1314/18 Kânunuevvel 1322 (31 Aralık 1906), Lef 6, 29 Zilkade 1324/1 Kânunusâni 1322 (14 Ocak 1907); BOA, DH.MKT, No. 1150/9, Lef 1, 2 Zilhicce 1314/3 Kânunusâni 1322 (16 Ocak 1907), Lef 2, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322 (28 Şubat 1907).

102 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 2, (9) Cemâziyelevvel 1324/18 Haziran 1322 (1 Temmuz 1906). Kale-i Sultaniye'deki Rum nüfusu icmal olarak şu belgelere de mevcuttur: BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 5, 15 Zilkade 1314/18 Kânunuevvel 1322 (31 Aralık 1906), Lef 6, 29 Zilkade 1324/1 Kânunusâni 1322 (14 Ocak 1907); BOA, DH.MKT, No. 1150/9, Lef 1, 2 Zilhicce 1314/3 Kânunusâni 1322 (16 Ocak 1907), Lef 2, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322 (28 Şubat 1907).

103 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 2, (9) Cemâziyelevvel 1324/18 Haziran 1322 (1 Temmuz 1906). Ayrıca bkz BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 5, 15 Zilkade 1314/18 Kânunuevvel 1322 (31 Aralık 1906), Lef 6, 29 Zil-

tarafından 24 Eylül'de yapılan incelemede okulun inşası uygun görüldü¹⁰⁴ ve Adliye ve Mezâhib Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa'nın 10 Ekim 1906 tarihli tezkiresi ile konu Sadaret'e havale edildi.¹⁰⁵ Divan-ı Hümâyûn Kalemî'nde yapılan incelemede okul arazisi için mutasarrıflık tarafından takdir edilen yıllık 970 kuruş mukataa-i zemin bedeli az bulunarak arazinin halihazırdaki değeri üzerinden binde on kuruş hesabıyla yeniden tespit edilmesi istendi.¹⁰⁶

Rum erkek çocukları için yapılacak olan mektep hakkında Biga Mutasarrıflığı tarafından gönderilen tahkikat evrakı ile Adliye ve Mezâhib Nezâretî'nin 10 Ekim 1906 tarihli tezkiresi, Divan-ı Hümâyûn Kalemî'nin müzekkeresi ile birlikte Şurâ-yı Devlet'e havale edildi.¹⁰⁷ Şurâ-yı Devlet, 31 Aralık 1906 tarihinde yapılan toplantıda Biga Mutasarrıflığı tahkikatı ile Adliye ve Mezâhib Nezâretî'nin raporlarını usule uygun buldu. Yapılan müzakerelerde keşif raporunda belirtilen ölçülerin aşılmaması; inşaat masraflarının belirtildiği şekilde ödenmesi ve bu vesile ile ahalden zorla para toplanması gibi durumlara meydan verilmemesi; mektebin işgal edeceği 6.303 m² mahallin hâlihazırdaki gerçek kıymeti üzerinden binde 10 kuruş hesabıyla ve kadı namına *icâre-i zemin* tahsis olunması, inşaatın tamamlanması ve okulun açılmasından sonra Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesine tabi olması ve Rum Patrikhanesi hakkında alınan son kararlara riayet olunması¹⁰⁸ gibi koşullarla okulun yapılması tasvip edildi. Şurâ-yı Devlet, Sultanın onayına sunulması için dosyanın tekrar Divan-ı Hümâyûn Kalemî'ne gönderilmesine karar verdi ve ayrıca, Adliye ve Mezâhib, Dâhiliye, Evkaf-ı Hümâyûn ve Maarif-i Umûmiye Nezâretlerine bu konuda bilgi verilmesine hükmetti.¹⁰⁹ Sadrazam (Mehmed) Ferid Paşa, 14 Ocak 1907 tarihli tezkiresiyle konuyu Sultan II. Abdülhamid'e arz etti ve Sultan, 16 Ocak 1907 tarihli irâdesi ile Rum erkek çocukları için müstakil bir mektep inşa edilmesini onayladı.¹¹⁰ Ardından, 23 Şubat'ta Dâhiliye, Maarif, Adliye ve Mezâhib ve Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretlerine; 28 Şubat 1907'de de Biga Mutasarrıflığı'na gerekli hususların yerine

kade 1324/1 Kânunusâni 1322 (14 Ocak 1907); BOA, DH.MKT, No. 1150/9, Lef 1, 2 Zilhicce 1314/3 Kânunusâni 1322 (16 Ocak 1907), Lef 2, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322 (28 Şubat 1907).

104 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 3, 6 Şaban 1324/11 Eylül 1322 (24 Eylül 1906).

105 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 4, 22 Şaban 1324/27 Eylül 1322 (10 Ekim 1906).

106 BOA, ŞD, No. 1597/5, Lef 5, 6 Ramazan 1324/10 Teşrinievvel 1322 (23 Ekim 1906).

107 BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 5, 15 Zilkade 1314/18 Kânunuevvel 1322 (31 Aralık 1906).

108 Belgede Rum Patrikhanesi hakkında alınan kararlarla ilgili açıklama yoktur. Burada Zühtü Paşa'nın 1894'te kaleme aldığı ve yukarıda bahsedilen raporunda belirttiği, Rum okullarının ders programlarının Patrikhane ve metropolitlere bırakılması ve öğretmenlerin diplomalarının onlar tarafından tasdik edilmesine izin veren düzenlemeye atıf yapılmış olması muhtemeldir. Ancak, Rum Kız Mektebi ile ilgili olarak böyle bir uyarı yapılmamıştır.

109 BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 5, 15 Zilkade 1314/18 Kânunuevvel 1322 (31 Aralık 1906).

110 BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 6, 2 Zilhicce 1314/3 Kânunusâni 1322 (16 Ocak 1907); BOA, DH.MKT, No. 1150/9, Lef 1, 2 Zilhicce 1314/3 Kânunusâni 1322 (16 Ocak 1907).

getirilmesi talimatı verildi.¹¹¹ Böylece uzun bir bürokratik işlemten sonra Rum Erkek Mektebi'nin inşasına başlandı. Okulun inşaatının ne zaman tamamlandığı ve eğitime ne zaman başlandığına dair elimizde ipucu yoktur. Ancak, bu okulun II. Meşrutiyet döneminde en erken 1909-1910 yılında bitirildiği söylenebilir. Öte yandan, başlangıçtaki plandan farklı olarak Erkek Mektebi'nin de Kız Mektebi'ne benzer tarzda inşa edildiği ve binanın arka kısmına bazı eklentiler (yemek salonu, dersane, muallimler odası) yapıldığı görülmektedir. T planlı olarak inşa edilmeleri sebebiyle Haç plan tipi ile yapıldıkları ileri sürülen ve mimarisinde Batılılaşma etkisinin yoğun olarak hissedildiği bu okullar eklektik mimari karakteri ile dikkat çekmektedir.¹¹² Bu iki okul dışında Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar Çanakkale'de Rumlara ait başka bir mektep inşa edilmemiştir.

1913-1914 yılında Kale-i Sultaniye Livası'nda Rum okulların sayısı azalmıştır. Liva dâhilinde 1894'te 14 olan iptidaî sayısı 3 erkek, 3 kız ve 2 karma olmak üzere 8'e düşmüştür. Rum okullarında bu sırada 190 erkek, 115 kız olmak üzere 305 öğrenci okuyordu. Ayrıca, bu okullarda 14 erkek, 7'si kadın 21 öğretmen çalışıyordu.¹¹³ Bu durum, Girit'in Yunanistan'a katılması sonrasında gerilimin artması, Rum dükkân ve gemilerine uygulanan boykot¹¹⁴ ve Balkan Savaşları'nın etkisiyle Rum nüfusta meydana gelen azalmanın sonucudur. Nitekim Kale-i Sultaniye kazasında 1906/1907'de 6.711 olan Rum nüfusu, 1914 sayımında 4.358'e gerilemiştir.¹¹⁵ I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ile birlikte kıyı bölgelerde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim ahali iç bölgelere göç ettirilmeye başlanmış ve 1915 yılı Şubat ayında şehir terk edilmiş ve mutasarrıflık Lapseki'ye taşınmıştır. Malum olduğu üzere şehir Çanakkale Muharebeleri esnasında yoğun bir bombardımana maruz kalmıştır.¹¹⁶ Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan (30 Ekim 1918) sonra, Çanakkale, İngiliz işgal kuvvetlerinin denetimine girmiş ve savaş sebebiyle yerlerini terk eden veya göç ettirilen ahali tekrar şehre geri dönmeye başlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nin başlarında, Rum metropolitenin teşviki ile 3 Ağustos 1919 tarihinde Rum Mektebi ile Rum Kilisesi'ne Yunan bayrağı çekilmiştir. Çanakkale mutasarrıf vekili Şevket Bey'in işgal kuvvetleri komutanlığına müracaatı üzerine Yunan bayrakları indirilmiştir.¹¹⁷ Rum nüfus, gerek I. Dünya

111 BOA, DH.MKT, No. 1150/9, Lef 1, 10 Muharrem 1325/10 Şubat 1322 (23 Şubat 1907), Lef 2, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322 (28 Şubat 1907).

112 Erten, *Çanakkale: Kent Yazıları*, s. 98; Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 120, 177; Uygun, "Çanakkale'deki Azınlık Okulları", s. 1313.

113 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 102, 171-174; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 184.

114 Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Kal'a-i Sultaniye...", s. 1295, 1296.

115 Karpaz, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 224, 225; Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Kal'a-i Sultaniye...", s. 1270.

116 Şehrin tahliyesi hakkında bkz. Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Kal'a-i Sultaniye...", s. 1280, 1281.

117 BOA, Dâhiliye Nezâreti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR), No. 633/49, 3 Ağustos 1335 (3 Ağustos 1919). Belgede Rum mektebinin hangi mektep olduğu hakkında açıklama yapılmamıştır.

Savaşı ve Milli Mücadele döneminde yapılan göçler, gerekse 1923 yılında başlayan mübadele ile Çanakkale'den ayrılmıştır.¹¹⁸ Öte yandan, Cumhuriyetin ilanından sonra Rum Erkek Mektebi *Cumhuriyet İlk Mektebi'ne*, Rum Kız Mektebi ise *İstiklal İlk Mektebi'ne* dönüştürülmüştür.¹¹⁹ Bu iki okul günümüzde de eğitim fonksiyonuna devam etmektedir.

2.2. Ermeni Mektepleri

Vital Cuinet, 1529 yılında 83 Ermeni ailesinin Çanakkale'de iskân edildiğini, Ermenilerin 1669'da bir şapel inşa ettiklerini, fakat 1691'de yıktırıldığını, III. Ahmed döneminde, Sultanın irâdesiyle 1718 yılında yeniden inşa edildiğini kaydetmiştir.¹²⁰ Bu bilgi, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında Çanakkale'de Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin teşekkül etmiş olduğu yönündeki tespitimizi desteklemektedir. Bu verilerden Ermenilerin Camii-i Kebir Mahallesi'nin doğusunda, Sarıçay tarafında bir mahalle kurdukları ve 17. yüzyılın ikinci yarısında, sonradan Surp Kevork Kilisesi adıyla bilinen kiliseyi inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Ermeniler nüfus bakımından 19. yüzyıl ortalarına kadar Türkler ve Rumlardan sonra en kalabalık gruptu. II. Mahmud, 1831 yılında yıkılmaya yüz tuttuğundan dolayı "*heyet-i asliyesini tûlen ve arzen ve kadden bir karış tecavüz etmemek*" şartıyla *vaz-ı kadîmi* üzere Ermeni Kilisesi'nin tamir edilmesine onay verdi.¹²¹ Tanzimat'tan önce Ermeni cemaati erkek çocuklarına mahsus bir mektep mevcuttu. Vital Cuinet'e göre bu okul 1836 yılında inşa edilmiştir.¹²² Bu mektebin Ermeni Kilisesi yakınında kurulduğunu söylemek mümkündür.

1840 tarihli temettuat defterine göre Ermeni mahallesinde 176,¹²³ 1843'de yapılan sayımda ise 175 Ermeni hanesi kaydedilmiştir.¹²⁴ Buna göre, 1840'ların başında şehirde yaklaşık 900 dolayında Ermeni nüfus yaşadığı söylenebilir. Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmelerine göre 1875 ve 1876'da Çanakkale'de 133 Ermeni hanesi vardı ve 354 erkek nüfus yaşıyordu.¹²⁵ 1888 yılına ait Karesi Vilâyeti Salnâmesi'nde ise

118 Mithat Atabay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çanakkale'de Nüfusun Niteliği (1831-1835)", *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, (Editörler: Ali Akdemir vd.), Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale, 2008, s. 831, 832.

119 Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 176, 177.

120 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 746; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 117.

121 BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), No. 777/36431, 16 Safer 1247 (27 Temmuz 1831).

122 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 700.

123 Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 119; Kulu, "Tanzimat Fermanı'nın Çanakkale'ye Yansıması...", s. 104; Kulu, "Kale-i Sultanîye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 811; Öztürk, "XIX Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası", s. 948.

124 Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 119.

125 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1293, s. 127; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 120; Özlü, "1870-1876 Yılları Arasında Biga Sancağı", s. 1180.

Kale-i Sultaniye kazasında kadınlarla birlikte 820 yerli ve 30 yabancı Ermeni nüfus olduğu görülmektedir.¹²⁶ Vital Cuinet, Çanakkale'de, (tt.1888-1892), kadınlar dâhil 956 Ermeni (904 Gregoryen-52 Protestan) olduğunu belirtmektedir.¹²⁷ Kemal Karpat'ın yayınladığı istatistiklere göre ise aynı dönemde Çanakkale'de 964 Ermeni (432 kadın-532 erkek) nüfus vardı.¹²⁸ Kale-i Sultaniye, nüfus müdürlüğüne göre de 1894 yılında Çanakkale'de kayıtlı 197 hanede 976 Ermeni nüfus yaşıyordu.¹²⁹ Son olarak Çanakkale'de 1906/7 umümi nüfus sayım sonuçlarına göre 1.260,¹³⁰ 1914 sayımına göre ise 1.269 Ermeni vardı.¹³¹ Nüfus verileri 1840-1875 yılları arasında Çanakkale'de Ermeni nüfusta bir gerileme olduğunu, 1875-1914 yılları arasında Ermeni nüfusun istikrarlı bir şekilde yükseldiğini göstermektedir. Öte yandan, misyonerlik faaliyetleri sonucunda Ermeni cemaatinden bazı kişilerin Protestan mezhebine geçtiğini belirtmemiz gerekir.

1870-1876 yılları arasında Ermeni cemaatinin eğitim ve din işleri marhasa (piskopos) vekili Bogos Efendi tarafından yürütülüyordu.¹³² 1869 Maarif Nizamnâmesi'nin ilanına kadar Ermeni cemaatinin yalnızca erkek çocuklarına mahsus sıbyan mektebi seviyesinde okulları bulunuyordu. Vital Cuinet'e göre Ermeni Kız Mektebi, 1875 yılında yapılmıştır. 1891 yılında rüşdiye seviyesinde eğitim veren Gregoryen Ermeni Erkek Mektebi'nde 105, Kız Mektebi'nde ise 72 öğrenci eğitim görüyordu. Her iki okulda eğitim Ermenice yapılıyordu, ancak Erkek Mektebi'nde Türkçe dersi zorunluuydu. Bazı öğrencilere temel Fransızca bilgisi veriliyordu. Kız öğrenciler, Ermenicenin yanı sıra dikiş-nakiş dersleri görüyorlardı. Kız ve Erkek Mektebi'nin yıllık masrafları 7.600 frank dolayındaydı.¹³³ Ayrıca, aşağıda görüleceği üzere 1891 yılında Çanakkale'de ecnebi mektebi olarak değerlendirilmesi gereken ruhsatsız bir Protestan Ermeni Mektebi de bulunuyordu.

Maarif Nezâreti Salnâmelerine göre 1895-1901 yılları arasında Çanakkale'de Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Ermeni erkek ve kız mekteplerinde iptidâî ve rüşdiye seviyesinde eğitim veriliyordu. 1316 ve 1317 Maarif Salnâmelerinde Kız ve Erkek Mektebi birlikte, diğerlerinde ise ayrı olarak yazılmıştır. 1317 tarihli

126 *Karesi Vilâyeti'ne Mahsus Salnâme*, s. 134; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 122; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 812; Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi...", s. 1312.

127 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 696, 744, 746; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 124; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 815.

128 Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 170, 171.

129 BOA, ŞD, No. 2640/4, 21 Safer 1312/11 Ağustos 1310 (23 Ağustos 1894).

130 Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 204, 205; Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Kal'a-i Sultaniye...", s. 1269.

131 Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 224, 225; Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Kal'a-i Sultaniye...", s. 1270.

132 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1287, s. 34; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1289, s. 31; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1291, s. 25; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1292, s. 103; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1293, s. 113.

133 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 700; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 180.

Maarif Salnâmesi'nde Ermeni Mektebi'nin isminin *Azkayn* olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, bu okulların yapılış tarihi ile ilgili olarak *meçhul* veya *kadim* kaydı düşülmüştür. Ayrıca, her iki okul 19 Ekim 1893 tarihinde ruhsatname almıştır. Bu durum, Ermeni okullarının da faaliyetlerini uzun bir süre ruhsatsız olarak yürüttüğünü ve Maarif Nizamnâmesi'nin sıkı bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir. Maarif Salnâmelerine göre 1895-1896'da Ermeni Mektebi'nde 40 erkek-14 kız; 1896-1897'de 68 erkek-110 kız; 1897-1898 ve 1898-1899'da 97 erkek-103 kız ve 1900-1901'de ise 93 erkek-97 kız öğrencinin okuduğu kaydedilmiştir.¹³⁴ Çanakkale Ermenileri arasında 1895-1896 yılı hariç kız öğrencilerin sayısının erkek öğrencilerden fazla oluşu dikkat çekicidir. 1905-1908 istatistiklerinde Çanakkale'deki kız ve erkek Ermeni mekteplerinin rüşdiye seviyesinde oldukları görülmektedir.¹³⁵ Öte yandan, 1894-1895'de Çanakkale ve kazalarında Ermenilerin 2 rüşdiye ve 4 iptidâisi varken, 1913-1914 istatistiklerinde 1 erkek, 1 kız ve 2 karma olmak üzere 122 erkek-39 kız öğrencinin devam ettiği 4 Ermeni ibtidâisi kaydedilmiştir. Bu okullarda eğitim faaliyeti ruhban dışında 5 erkek ve 2 kadın öğretmen tarafından yürütülüyordu.¹³⁶

Bu dönemde, Gregoryen Ermeni cemaati tarafından Surp Kevork Kilisesi'ne bağlı yeni bir okul daha inşa edilmiştir. Tıflı Camisi'nin karşısında bulunan bu okul günümüzde Korfman Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Okulun inşası 1890-1910 yılları arasına tarihlendirilmektedir.¹³⁷ Surp Kevork Kilisesi'nin tamiri ve rekonstrüksiyonu ile ilgili yazışmalarda kilisenin etrafında bir Ermeni okulunun varlığına dair bahis yoktur: Ermeni cemaatinin mevcut kilisenin harap ve dar olmasından dolayı tamir ve tadili için 27 Nisan 1888'de Biga Sancağı Mutasarrıflığı'na başvurusu üzerine gerekli incelemeler yapıldıktan sonra, Sultan II. Abdülhamid, Biga Sancağı İdare Meclisi'nin görüşü doğrultusunda, kilisenin geçici olarak yapılmış olan çan kulesinin Tıflı Camisi ile İslam Rüşdiye Mektebi karşısında bulunması sebebiyle çan kulesinin kilisenin Ermeni Mahallesi'ne bakan kuzey tarafına inşa edilmesi koşuluyla, 24 Eylül 1888 tarihinde Surp Kevork Kilisesi'nin tamir ve tadiline izin vermiştir.¹³⁸ Vital Cui-net de yalnızca 1836 ve 1875'de yapılmış olan iki Ermeni mektebinden söz etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, son Maarif Salnâmesi olan 1321 (1903) senesi de dâhil

134 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1316, s. 1254-1255; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1317, s. 1492, 1493; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1318, s. 1672, 1673; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1319, s. 982-983; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1321, s. 739; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 181. 1316 Salnâmesi'nde Kale-i Sultaniye'deki Ermeni Mektebi sehven Biga'da kaydedilmiştir.

135 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 160.

136 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 171-174; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 181.

137 Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 64; Uygun, "Çanakkale'deki Azınlık Okulları", s. 1315.

138 BOA, ŞD, No. 2536/33, 15 Nisan 1304 (27 Nisan 1888) – 5 Zilkade 1305/1 Ağustos 1304 (13 Ağustos 1888); BOA, İrade, Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD), 93/5516, 17 Muharrem 1306 (24 Eylül 1888). Bu kilisenin 1863 veya 1873 yılında yapıldığı şeklinde mahalli literatürde mütevatir bilgiler yanlışır. Surp Kevork Kilisesi, 1888'de başlayan tamir ve tadilattan sonra bugünkü halini almıştır.

olmak üzere, Maarif Salnâmelerinde Ermeni okullarının açılış tarihinin *kadim* veya *meçhul* olarak kaydedilmiş olmasından hareketle bu okulun en erken 1903'den sonra yapımına başlandığı tahmininde bulunabiliriz. Kanaatimize göre bu okul, 1835'de yapılmış olan erkek mektebinin eski olması sebebiyle erkek çocukları için inşa edilmiştir.

2.3. Yahudi Mektepleri

16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Çanakkale'de bir Yahudi cemaatinin teşekkül etmiş olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Vital Cuinet'in dul bir Musevi kadının Selanik'te yeniden evlenmesine dair Çanakkale Yahudi Mahkemesi'nden verilen 1660 tarihli bir izin belgesine dayanarak bu tarihten önce Çanakkale'de bir Yahudi cemaatinin teşekkül etmiş olduğu yönündeki tespiti, bulgularımızı teyit etmektedir.¹³⁹ Cuinet'in Yahudi Mahkemesi'nin varlığına dair aktardığı bilgiye dayanarak Yahudi havrasının 17. yüzyıl ortalarında inşa edildiği söylenebilir. Yahudi havrasına ait tespit ettiğimiz en eski belge, III. Selim dönemine aittir ve yanan havranın 1796-1797'de tamir edilmesine izin verilmesi ile ilgilidir.¹⁴⁰ Öte yandan, Yahudi havrası bir kez daha yandığı için Yahudi cemaati 1851 yılında "*bilâ tevsi ve lâ-terfi kadimi üzere bina ve inşasına*" onay verilmesi için başvuruda bulunmuştur.¹⁴¹ Bu belgelerde havra müstemilatında Yahudi cemaatine ait müstakil bir mektepten bahis yoktur. Ancak, Tevrat ve Yahudi şeriatının okutulduğu ve *Talmud Torah* adı verilen okulun bizzat havrada eğitim verdiğini söylemek mümkündür.¹⁴²

1840 tarihli temettuat defterinde Çanakkale'de 118,¹⁴³ 1843 sayımında ise 177 Yahudi hanesi tespit edilmiştir.¹⁴⁴ Buna göre, 1843'de Çanakkale'de yaklaşık 900 dolayında Musevi nüfus yaşıyordu. 1875 ve 1876 Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmelerinde Kale-i Sultaniye'de 139 Yahudi hanesi ve sırasıyla 540 ve 544 Musevi erkek nüfus kaydedilmiştir.¹⁴⁵ Kadın nüfusla birlikte 1875-1876'da şehirdeki Yahudi

139 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 745; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 117.

140 BOA, HAT, No. 1462/1, tt. 29 Zilhicce 1210 (tt. 5 Temmuz 1796); BOA, C.ADL, No. 45/2743, Evail-i Receb 211 (29 Aralık 1796-9 Ocak 1797).

141 BOA, C.ADL, No. 39/2349, 16 Ramazan 1267 (16 Temmuz 1851).

142 Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 816.

143 Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 119; Kulu, "Tanzimat Fermanı'nın Çanakkale'ye Yansıması...", s. 104; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 811; Öztürk, "XIX Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası", s. 948. Öztürk, bu sayımda 188 Yahudi hanesi ve 88 kiracı olduğunu kaydetmektedir.

144 Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 119.

145 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1292, s. 114 ek; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1293, s. 127; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 120; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 812; Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi...", s. 1312; Özlü, "1870-1876 Yılları Arasında Biga Sancağı", s. 1180; Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 56; Uygun, "Çanakkale'deki Azınlık Okulları", s. 1306.

nüfusu yaklaşık 1.100’e ulaşmıştır. Karesi Vilâyeti Salnâmesi’nde (1888) ise kadınlar dâhil 1.354 yerli Yahudi nüfus kaydedilmiştir.¹⁴⁶ Vital Cuinet, Çanakkale’de (tt.1888-1892) 1.805 Yahudi’nin yanı sıra ecnebi tabiiyetinde ve himayesinde 926 Yahudi olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷ Kemal Karpat’ın yayınladığı istatistiklerde aynı dönemde 1.495 Yahudi (766 kadın-729 erkek) olduğu görülmektedir.¹⁴⁸ Kale-i Sultaniye, nüfus müdürlüğüne göre ise 1894 yılında Çanakkale’de 234 Yahudi hanesinde 1.972 nüfus mevcuttu.¹⁴⁹ Son olarak, 1906/7 umûmî nüfus sayımında 2.829; 1914 sayımında ise 2.961 Yahudi nüfus kaydedildiğini belirtmemiz gerekir.¹⁵⁰ Nüfus istatistikleri, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Musevi nüfusta büyük bir artış olduğunu göstermektedir. Buna karşılık Yahudi cemaatinin havra etrafında geleneksel okullarına bağlı kaldıkları anlaşılmaktadır.

1870 tarihli Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmesi’ne göre Çanakkale’de 2 havra bulunuyordu.¹⁵¹ İkinci havranın ne zaman yapıldığına dair elimizde bilgi yoktur. Ancak, Islahat Fermanı’nın ilanından sonra (1856) inşa edildiği tahmin edilebilir. 1870 ve 1876 yılları arasında Yahudi Hahamı Siyon Efendi idi.¹⁵² Yachan (eski) ve Hadache (yeni) sinagoglarının yanı sıra 1890 yılında Eliya Halio tarafından Mekor Hayim Sinagogu (Halio Sinagogu/Küçük Sinagog) adıyla yeni bir havra daha yaptırılmıştır.¹⁵³ 1894 yılında yıkılmaya yüz tutan eski havranın yerine daha büyük bir havra inşa edilmesi için Haham Başı vekilinin yaptığı başvuru üzerine yapılan keşif sonucunda hazırlanan haritada üç havranın da aynı meydana olduğu ve ayrıca Havra Meydanı’nda bir de küçük mektep olduğu görülmektedir (Ek 6). Biga İdare Meclisi’nin onayı doğrultusunda gerekli işlemler tamamlandıktan sonra Yahudi cemaatine ait eski havranın yıkılarak yerine yeni bir havra yapılmasına Sultan II. Abdülhamid tarafından izin verilmiştir.¹⁵⁴ Bu meydanadaki mektep, eski *Talmut Torah Mektebi* olmalıdır. Vital Cuinet, 1891’de Yahudi cemaati tarafından kurulmuş olan ve 5-10 yaşındaki erkek çocuklara üç haham tarafından İbranice okuma, Judeo-İspanyolca

146 *Karesi Vilâyeti’ne Mahsus Salnâme*, s. 134; Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin...”, s. 122; Kulu, “Kale-i Sultaniye’de Yahudi Yerleşimi...”, s. 812; Kulu, “Çanakkale Yerel Tarihi...”, s. 1312.

147 Cuinet, *La Turquie D’Asie*, s. 746; Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin...”, s. 124; Kulu, “Kale-i Sultaniye’de Yahudi Yerleşimi...”, s. 815.

148 Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 170, 171.

149 BOA, ŞD, No. 2640/4, 21 Safer 1312/11 Ağustos 1310 (23 Ağustos 1894).

150 Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 204, 205, 224, 225; Selvi, “II. Meşrutiyet Döneminde Kal’a-i Sultaniye...”, s. 1269, 1270.

151 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1287, s. 45.

152 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1287, s. 34; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1289, s. 31; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1291, s. 25; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1292, s. 103; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1293, s. 113.

153 Kulu, “Kale-i Sultaniye’de Yahudi Yerleşimi...”, s. 815.

154 BOA, ŞD, No. 2640/4 19 Zilkade 1311/23 Mayıs 1310 (4 Haziran 1894) - 25 Rebiülevvel 1312/13 Eylül 1310 (25 Eylül 1894); BOA, İAZN, No. 24/1314, 9 Şaban 1314 (13 Ocak 1897).

lisaniyla yazma eğitimi verilen, 170 öğrencinin devam ettiği ve cüzi bir harç alınan üç sıbyan mektebinin varlığından söz etmektedir.¹⁵⁵ Bu okullarda usul-ü atıkada eğitim veren Müslüman sıbyan mekteplerine benzer şekilde geleneksel bir eğitim verildiğini belirtmemiz gerekir. Maarif Salnâmelerinde bu okullara ilişkin bilgi yoktur. 1913-1914 eğitim istatistiklerinde ise Kale-i Sultaniye Sancağı'nda Husûsî Mektep statüsünde ve iptidâi seviyesinde 1 erkek, 1 kız ve 2 karma Musevi okulunda 264 erkek ve 207 kız öğrencinin eğitim gördüğü ve bu okullarda 6 erkek ve 3 kadın öğretmenin ders verdiği kaydedilmiştir.¹⁵⁶ İstatistik cetvelinde bu okulların yeri belirtilmemekle birlikte, kız ve erkek mektepleri aşağıda sözünü edeceğimiz Çanakkale'de kurulmuş olan ecnebi mektebi statüsündeki Alyans okulları olmalıdır.

3. Ecnebi Mektepleri

Çanakkale'de Rum, Ermeni ve Yahudi cemaati tarafından kurulmuş olan okulların dışında 19. yüzyılın son çeyreğinde Alliance İsrailit Universelle tarafından Yahudi okulları, Fransa himayesinde Katolik Mektebi ve Amerikan Board Misyoner Teşkilatı tarafından da Protestan Okulu kurulmuştur.

3.1. Musevi Alyans Mektebi

Osmanlı Yahudileri arasında modern eğitim, Museviliğe hizmet amacıyla 1860 yılında Paris'te kurulan Alliance İsrailit Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) teşkilatının çabaları ile yayılmıştır. Evrensel Yahudi Birliği tarafından başta Selanik, İstanbul, İzmir ve pek çok şehirde açılmış olan okullar yaygın olarak Alyans Mektepleri adıyla bilinmektedir. Çanakkale'de erkek Musevi çocuklarına mahsus olmak üzere rüşdiye seviyesinde ilk Alyans Mektebi, Paris Merkez Komitesi tarafından 1878 yılı Ocak ayında açılmıştır. Bu okulun açılmasından on yıl sonra, 1888 yılında, kız çocukları için yine rüşdiye seviyesinde eğitim veren bir okul daha açılmıştır. Cuinet'in aktardığı verilere göre, 1891 yılında Erkek Mektebi'ne 112, Kız Mektebi'ne ise 85 öğrenci devam ediyordu. Bu okullarda, Paris'teki laik ilkokullarda uygulanan program doğrultusunda Fransızca eğitim veriliyordu. Erkek mektebinde çalışan öğretmenler Paris'te üstün hizmet berati almış kişilerden, kadın öğretmen ise yeterlilik belgesine sahip hanımlar arasından seçilmişti. Erkek mektebinde Fransızcadan başka İbranice ve Türkçe de öğretiliyordu. Kız mektebinde ise biçki-dikiş, nakış ve halı dokumacılığı

155 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 698, 701; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 186; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 816.

156 Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 171-174; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 186.

öğretiliyordu. İki okulun yıllık masrafı 10.935 franktı.¹⁵⁷ Ancak, bu okul 1869 Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesi hilafına ruhsatsız olarak faaliyet gösteriyordu.

Çanakkale Yahudilerinden Osmanlı tabiiyetinde bulunan Daviçon Bozaldo'nun Yahudi Mektebi'nde tahsilini tamamlayan kızına ileride resmi ruhsata bağlanacak Gayrimüslim okullarından birinde öğretmenlik yapmak üzere imtihanla şahadetnâme verilmesi için Biga Sancağı İdadi Müdürlüğü'ne başvurusu üzerine, konu İdadi Müdürü İsmail Hakkı Bey tarafından 26 Ocak 1898'de Maarif Nezâreti'ne aktarılmıştır. Mekâtib-i Gayrimüslime Müfettişliği'nin raporundan 1898 yılına kadar taşradaki maarif müdürlüklerine matbu şahadetnâme gönderilmediği anlaşılmaktadır. Maarif Meclisi, müfettişliğin raporu doğrultusunda 26 Mart'ta kızın Çanakkale'de imtihan edilerek sonucuna göre şahadetnâmesinin İstanbul'dan gönderilmesine karar vermiştir.¹⁵⁸ Alyans Mektebi'nden mezun olduğu anlaşılan bu öğrenci ile ilgili örnek Maarif Nizamnamesi'nin ilanından yaklaşık 30 yıl sonra dahi Gayrimüslim mekteplerinin düzene koyulmadığını göstermektedir.

Öte yandan, Maarif Müdürlüğü yetkisini uhdesinde bulunduran Biga Sancağı İdadi Müdürü İsmail Hakkı Bey, Biga Sancağı'ndaki bütün Gayrimüslim mekteplerinin resmî ruhsata bağlandığı halde Fransa'nın idaresi ve himayesi altında faaliyet gösteren Alyans Mektebi'nin ruhsatsız olarak eğitim vermesinin uygun olmadığı beyanıyla 6 Mart 1898'de Maarif Nezâreti'ne başvurmuştur. Mekâtib-i Ecnebiye Müfettişliği'nin raporu Maarif Nezâreti'nin o zamana kadar Alyans Mekteplerine bakışını ortaya koymaktadır. Müfettişlik, Alyans Mektepleri merkezi Paris'te bulunan bir şirket tarafından kurulup idare edilmekte ise de bu durumun öğrencilerinin tümü Osmanlı tebaası olan bu okulların diğer ecnebi kurumları gibi değerlendirilmesine sebep olamayacağı kanaatindeydi. Ayrıca, müfettişlik bu şirketin (Evrensel Yahudi Birliği) kuruluş amacının "*millet-i Museviye'nin muhafaza-i kavmiyet ve mezhebiyle beraber tebaa-i saire-i Osmaniye misillü iktisâb-ı hüner ve maarif eylemesi kazıyyesine müstenid*" bulunduğunu belirterek İstanbul ve diğer yerlerdeki Alyans Mektepleri'ne "tebaa muamelesi" yapıldığı ve bu doğrultuda ruhsat verildiğinden Çanakkale'de de bu şekilde hareket edilmesi gerektiğini bildirdi.¹⁵⁹ Nitekim 1316 Maarif Salnamesi'nde Selanik'te 1876 yılında açılan ve 3 Eylül 1894'de ruhsat aldığı anlaşılan Alyans Mektebi, Gayrimüslim mektepleri arasında gösterilmiştir.¹⁶⁰ Aynı salnamede Biga Sancağı dâhilinde rüşdiye ve iptidai seviyesinde ecnebi mektebi

157 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 698, 701; krş. Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 185, 186; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 816.

158 BOA, MF.MKT, No. 391/50, 4 Ramazan 1315 (26 Ocak 1898), 14 Zilkade 1315 (8 Nisan 1898).

159 BOA, MF.MKT, No. 393/51, 14 Zilkade 1315 (5 Nisan 1898), 2 Zilhicce 1315 (24 Nisan 1898).

160 *Salname-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1316, s. 1068-1069.

bulunmadığı kaydedilmiştir.¹⁶¹ 1317 Maarif Salnâmesi'nde ise R. 1294 (1878) yılında açıldığı belirtilen Çanakkale Alyans Mektebi'nin ruhsatsız olarak rüşdiye seviyesinde eğitim verdiği ve 1896-1897'de 130 erkek 110 kız öğrencisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca, okul Gayrimüslim mektepleri arasında gösterilmiş ve yine sancakta ecnebi mektebi bulunmadığı kaydedilmiştir.¹⁶² Diğer taraftan, Alyans Mektepleri, 1900 yılından itibaren Maarif Nezâreti tarafından ecnebi mektepleri kategorisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Çanakkale Alyans Mektebi ise açılışından 22 yıl sonra 21 Şubat 1900 tarihinde iptidai ve rüşdiye seviyesinde eğitim vermek üzere ruhsat almıştır. Okulun sorumlu müdürü Fransız tebaasından Musa Kuzo (Kozi) idi. 1897-1898 ve 1898-1899'da 120 erkek-130 kız; 1900-1901 yılında ise 110 erkek-120 kız öğrenci Alyans Mektebi'ne devam ediyordu.¹⁶³ Vital Cuinet erkek ve kız Alyans Mekteplerini iki ayrı okul olarak kaydetmiş ise de Maarif Salnâmelerinde kız ve erkek mektebi birlikte yazılmıştır. Yine Maarif Salnâmelerine göre okula devam eden kız öğrenci sayısının erkek öğrencilerden fazla oluşu dikkat çekmektedir. Çanakkale Musevi Alyans Mektebi resmi ruhsat almasından bir süre sonra Sancak İdadî Müdürlüğünden Lisan-ı Osmanî (Türkçe) muallimi tayini talebinde bulunmuş ise de Maarif Nezâreti tarafından bunun okul idaresince halledilmesi gereken bir husus olduğu cevabı verilmiştir.¹⁶⁴ 1911 yılında kız-erkek toplam 343 öğrencisi olan,¹⁶⁵ Musevi Alyans Mektebi'nin yeri ise meçhuldür.¹⁶⁶

3.2. Katolik Mektebi

Tanzimat öncesinde Çanakkale'de az sayıda bir Latin Katolik nüfusu teşekkül etmiştir. Vital Cuinet, Çanakkale'de Latin Katolik örgütünün 1848'de kurulduğunu ve 1852 yılında bir şapel (küçük kilise) yaptıklarını belirtmektedir.¹⁶⁷ Osmanlı belgelerinde Katoliklerin 1838-1839'dan beri kiraladıkları bir haneyi kilise olarak kullandıkları ve Fransız konsolosunun 1852 yılında yabancıların mülk edinme yasağı hilafla inşa ettirmekte olduğu bir mağazayı kilise şeklinde kullanmak niyetinde olduğu

161 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1316, s. 1254-1255.

162 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1317, s. 1492-1495.

163 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1318, s. 1674, 1675; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1319, s. 984-985; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1321, s. 740; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de..", s. 186.

164 BOA, MF.MKT, No. 523/37, 8 Cemâziyelevvel 1318 (3 Eylül 1900).

165 Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de..", s. 186.

166 Erten (*Çanakkale: Kent Yazıları*, s. 97), Sakızlı Çeşme Sokak'ta eski bir konakta eğitim veren Yahudi Mektebi'nin Cumhuriyet döneminde Gazi İlkokulu ve bir aralık kütüphane olarak kullanıldıktan sonra yıkıldığını belirtmektedir. Bu okulun Musevi Alyans Mektebi binası olabileceğini düşünüyoruz.

167 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 746; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin..", s. 186.

kaydedilmiştir.¹⁶⁸ Daha sonraki yazışmalar, Cuinet'in beyanını doğrulamaktadır. 1872-1876 yılları arasında Katolik cemaatinin başında Fransız Katolik Papaz Corci Donadi Efendi'nin bulunduğu görülmektedir.¹⁶⁹ Yalı Çarşısı'nın Çanakçılar Caddesi'nde ve deniz kıyısında (günümüzde Vakıf İşhanı'nın bulunduğu yerde) inşa edilmiş olan Katolik kilisesinin yanına, daha sonra mektep ve papaz evi inşa edildiği anlaşılmaktadır. Katolik Papazı Jean Aporio'nun talebi doğrultusunda Fransa vis-konsolosu A. De Lougeville'in 1890 yılında bu yapıların tamir ve tadili için Biga Mutasarrıflığı'na başvurusu üzerine, Sultan tarafından gerekli izin verilmiştir.¹⁷⁰ Vital Cuinet, bu mektebin İstanbul'daki Papalık temsilcisi Kardinal Rotelli tarafından 1883 yılında bir Kız Mektebi olarak kurulduğunu ve Gürcü rahipleri tarafından eğitim verilen bu okula daha sonra erkek öğrencilerin de kabul edildiğini belirtmektedir. 1891 yılında bu okula kız-erkek 30 öğrenci devam ediyordu. Rahibeler tarafından Fransızca temel eğitim verilen bu okulda ayrıca, kız öğrencilere dikiş, nakış ve halı dokumacılığı öğretiliyordu. Bir Rum kadın öğretmen de görev yaptığı bu mektep, cüzi bir okul harcı ve Fransız konsolosu ile İstanbul'daki Papalık delegasyonunun himayesinde düzenlenen yıllık piyangodan elde edilen gelirler sayesinde yaşıyordu.¹⁷¹

Karesi Salnâmesi'ne göre 1888'de Kale-i Sultaniye kazasında 72 yabancı Katolik nüfus yaşıyordu¹⁷² Vital Cuinet, ise Çanakkale'de ecnebi tabiiyet ve himayesinde 98 Katolik olduğunu belirtmiştir.¹⁷³ 1901 yılında bazı Katolikler tarafından Kız Mektebi'ne devam etmekte olan erkek öğrenciler için iki yeni okul yapılması düşüncesi ortaya çıkmış ve Kadıköy Saint Joseph Mektebi muallimlerinden iki rahip Çanakkale'ye davet edilmiş ise de bu tasavvur hayata geçirilememiştir.¹⁷⁴ Yine 1914 yılı sonlarında Gürcü rahipleri tarafından idare edilen bu okulun genişletilmesi düşüncesi, teşebbüs aşamasında kalmıştır.¹⁷⁵ Maarif Salnâmeleri ve eğitim istatistikleri Çanakkale'deki Katolik mektebi hakkında suskundur. Ancak, Katolik nüfusun az sayıda olmasından hareketle I. Dünya Savaşı'na kadar okulun öğrenci sayısının 30-40 dolayında kaldığı söylenebilir.

168 BOA, Hâriciye Nezâreti, Mektubi Kalemi (HR.MKT), No. 54/24; 26 Rebiülevvel 1269 (7 Ocak 1853).

169 *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1289, s. 31; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1291, s. 25; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1292, s. 103; *Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid*, 1293, s. 113.

170 BOA, ŞD, No. 2567/14, 10 Eylül 1890, 21 Muharrem 1309 (27 Ağustos 1891).

171 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 700, 701; krş. Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 186; Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 57; Uygun, "Çanakkale'deki Azınlık Okulları", s. 1309.

172 *Karesi Vilâyeti'ne Mahsus Salnâme*, s. 134; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 122; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 812; Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi...", s. 1312.

173 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 746; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 124; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 815.

174 BOA, DH.MKT, No. 2456/35, 9 Zilkade 1318 (28 Şubat 1901); BOA, DH.MKT, No. 2468/49, 14 Zilhicce 1318 (4 Nisan 1901).

175 BOA, Dâhiliye Nezâreti, Siyasî Kısım (DH.SYS), No. 123/31, 22 Safer 1333 (9 Ocak 1915).

3.3. Protestan Mektebi

Amerikan Board Misyoner Teşkilatı'nın faaliyetleri sonucunda 1870'lerde Çanakkale Ermeni cemaatinden bazıları Protestan mezhebini benimsemiştir. Vital Cuinet, Protestan Ermenilerin on beş yıldan beri ibadethanelerinin olmadığını, 1887 yılına kadar da mezarlıklarının bulunmadığını belirtmiştir.¹⁷⁶ Buna göre, Çanakkale'de Protestan nüfusun 1876-1877 yıllarında ortaya çıktığı söylenebilir. Karesi Salnâmesi'nde 1888'de Kale-i Sultaniye kazasında 44 Protestan nüfus kaydedilmiştir.¹⁷⁷ Vital Cuinet, (tt.1888-1892) Çanakkale'de 52 Protestan Ermeni'nin yanı sıra yabancı tabiiyet ve himayesinde 8 Protestan nüfus daha olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸ Kemal H. Karpat'a göre ise bu sırada Kale-i Sultaniye kazasında 46 Protestan nüfus vardı.¹⁷⁹ Osmanlı arşivinde Çanakkale'de Protestan cemaatinin varlığına dair tespit edebildiğimiz ilk kayıt 1888 yılına aittir. Osmanlı hükümeti, Protestan cemaati vekilinin başvurusu üzerine 1888 yılında Protestanların Fatih Sultan Mehmed'in mukataalı vakıflarından teferru ettikleri bir arazi üzerine kabristan yapmalarına izin vermiştir.¹⁸⁰ Buna göre Protestanlar önce mezarlık ihdas etmişler, ardından resmi izin talebinde bulunmuşlardır. Kale-i Sultaniye nüfus müdürlüğüne göre 1894 yılında şehirde 16 hanede 57 Protestan nüfus yaşıyordu.¹⁸¹ Çanakkale'de 1906/7 yılında 56; 1914'de ise 59 Protestan nüfus mevcuttu.¹⁸²

Vital Cuinet'in aktardığına göre Çanakkale Protestan Mektebi, İstanbul'daki Amerikan (Board) Misyoner Teşkilatı tarafından Protestan Ermeniler için kurulmuştur. Cuinet, bu okulun ne zaman açıldığı hakkında bilgi vermemiştir. Ancak, Çanakkale Protestan Mektebi'nin 1880'lerin sonunda kurulduğu tahmininde bulunabiliriz. Rüşdiye seviyesinde eğitim veren Protestan Mektebi'nde İstanbul'daki Amerikan misyonundan gönderilen bir öğretmen tarafından İncil, Ermenice ve İngilizce dersleri veriliyordu. 1891 yılında bu okulun 50 öğrencisi vardı.¹⁸³ Zühtü Paşa da 1894 tarihli bir raporunda Biga Sancağı'nda bir Protestan mektebinin varlığından söz etmektedir.¹⁸⁴ Maarif Salnâmeleri ve eğitim istatistiklerinde bu okula dair bilgi yoktur.

176 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 746.

177 *Karesi Vilâyeti'ne Mahsus Salnâme*, s. 134; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 122; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 812; Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi...", s. 1312.

178 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 746; Korkmaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin...", s. 124; Kulu, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi...", s. 815.

179 Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 170, 171.

180 BOA, DH.MKT, No. 1550/2, 26 Muharrem 1306 (3 Ekim 1888). Ancak, mezarlıkla ilgili yazışmalar 1890 yılına kadar devam etmiştir. BOA, ŞD, No. 2536/5, 26 Receb 1307 (18 Mart 1890).

181 BOA, ŞD, No. 2640/4, 21 Safer 1312/11 Ağustos 1310 (23 Ağustos 1894).

182 Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 204, 205, 224, 225; Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Kal'a-i Sultaniye...", s. 1270.

183 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 700; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 180.

184 Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, s. 180, 181; Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 57; Uygun, "Çanakkale'deki Azınlık Okulları", s. 1309.

Osmanlı arşivinde Protestan Mektebi ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz tek kayıt, 1908 yılı sonlarında bir yağhane binasının Protestan Mektebi olarak kullanılmak üzere tahsis edilmesine ilişkindir.¹⁸⁵

4. Karma Okullar ve Çanakkale Gayrimüslimleri

1869 Maarif Nizamnamesi, bin haneyi geçen yerlerde rüşdiye seviyesindeki mekteplerden mezun olan Müslim ve Gayrimüslim erkek çocuklarının karma olarak eğitim görmeleri için idadi mekteplerinin açılmasını öngörüyordu. Çanakkale İdadi Mektebi, 1888 yılında Değirmenlik mevkiinde iki iptidaî ve bir rüşdiyenin birleştirilmesi ile kuruldu.¹⁸⁶ Gündüzlü olarak açılan okulun ilk yılında idadi kısmına 90 öğrenci yazılmıştı. Okulda okutulan tek batı dili Fransızca idi. Eğitim süresi ise altı yıldır. Öğrenim ücretsiz olup, okulun kapıları din, mezhep ve etnik aidiyet gözetilmeksizin herkese açıktı.¹⁸⁷ Maarif Salnâmelerine nazaran Çanakkale İdadi Mektebi'nde, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Tarih, Coğrafya, Cebir, Hendese, Hesap ve Defter Tutma, Resim, Hat, Kitabet, Malumat-ı Nafia, İlm-i Eşya, Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Dini İlimler ve Ahlak Bilgisi gibi dersler okutulmuştur. Gayrimüslim öğrencilere Arapça, Farsça ve Din dersleri yerine kendi dil ve dinleri ile ilgili dersler verildiği söylenebilir. 1895-1901 yılları arasında Çanakkale İdadisi'nde yalnızca iki Gayrimüslim öğretmen görev almış olup, diğerleri Türk'tür. 1316 Maarif Salnâmesi'nde Trambulis Efendi'nin Fransızca, Hesap ve Cebir derslerini okuttuğu; 1317, 1318 ve 1319 Salnâmelerinde ise aynı derslerin Sarab Abahuri Efendi tarafından verildiği görülmektedir.¹⁸⁸ Aşağıdaki tablo, Maarif Salnâmelerine dayalı olarak 1895-1901 yılları arasında Çanakkale İdadi Mektebi'nde okuyan öğrencilerin sayısını göstermektedir.

185 BOA, BEO, No. 3439/257895, 28 Şevval 1326 (23 Kasım 1908).

186 Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 176. Kodaman (*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 119), Çanakkale İdadi Mektebi'nin 1885 yılında açıldığını belirtmektedir.

187 Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 699; Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 176.

188 *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1316, s. 1252; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1317, s. 1490; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1318, s. 1668; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1319, s. 980; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1321, s. 737. Okulda okutulan dersler ve muallim listesi için bkz. Korkmaz, "Kal'a-i Sultaniye'de...", s. 177; Uygun, *Çanakkale'de Eğitim...*, s. 40-43.

1895-1901 Yılları Arasında Çanakkale İdadisine Devam Öğrenci Sayısı¹⁸⁹

Öğrenciler	Öğretim Yılı				
	1895-1896	1896-1897	1897-1898	1898-1899	1900-1901
Müslim	99	150	126	136	153
Gayrimüslim	27	41	19	17	9
Toplam	126	191	145	153	162

Osmanlı hükümetinin karma idadi mekteplerinin kurulmasındaki en önemli amaçlarından biri “*sunuf-u tebaa etfâlinin tahsil-i maârif tarîkine sevki ve o cihetle beyenlerinde itilâf ve muhadenetin tahkîmi kazıyyesi istihsal*” olunmasıydı.¹⁹⁰ Devlet, Türkçe’nin yaygınlaştırılmasını, eğitim yoluyla farklı milletlere mensup çocukların birbirleriyle kaynaşmalarını ve böylece Osmanlılık idealini pekiştirmeyi hedefliyordu. Ancak, Maarif istatistikleri Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi Çanakkale’de de Gayrimüslim tebaanın idadilere pek rağbet etmediklerini göstermektedir. Şehirdeki Rum, Ermeni ve Yahudi nüfus sayısı ile Gayrimüslim ve Ecnebi mekteplerinde okuyan öğrencilerin miktarı göz önüne alındığında bu durum daha net anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Korkmaz’ın da vurguladığı gibi,¹⁹¹ Osmanlılık idealinin Çanakkale Gayrimüslimleri arasında revaç bulunduğunu söylemek güçtür. Bu durum, Çanakkale Sultanisine devam eden öğrencilerin kökenine bakıldığında daha bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere Sultanî mektepleri ancak II. Meşrutiyet döneminde açılabilmiştir. Çanakkale Sultanisi de İdadi Mektebi’nin Sultanî’ye dönüştürülmesiyle 1911 yılında açılmıştır.¹⁹² Maarif istatistiklerine göre 1913-1914 öğretim yılında 396 öğrencinin eğitim gördüğü Sultanî Mektebi’nde 390 Müslüman, 4 Ermeni ve 2 Musevi öğrenci tahsil görüyordu.¹⁹³ Okulda hiç Rum öğrencinin olmaması dikkat çekicidir. Bu durum, Rumlar arasında yükselen milliyetçiliğin, Girit bunalımının ve Balkan Savaşları’nın bir yansıması olmalıdır. Öte yandan, I. Dünya Savaşı esnasında Çanakkale’nin tahliyesi ve şehrin bombardımanlar sonucunda büyük bölümünün tahrip edilmesi sebebiyle Çanakkale’de eğitim hayatı kesintiye uğramış ve ancak Cumhuriyet döneminde yeniden toparlanma sürecine girmiştir. Bu dönemde göç, tehcir ve mübadele sebebiyle Çanakkale şehrinin demografik yapısı değişmiştir.

189 Korkmaz, “Kal’a-i Sultaniye’de...”, s. 176; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1316, s. 1252; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1317, s. 1490; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1318, s. 1668; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1319, s. 980; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, 1321, s. 737.

190 Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 115.

191 Korkmaz, “Kal’a-i Sultaniye’de...”, s. 176, 177.

192 Korkmaz, “Kal’a-i Sultaniye’de...”, s. 177; Uygun, *Çanakkale’de Eğitim...*, s. 45.

193 Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e...*, s. 226; Uygun, *Çanakkale’de Eğitim...*, s. 48.

Sonuç

Tanzimat'tan önce Ermeniler dışında Çanakkale Gayrimüslimlerinin okullarına dair elimizde somut veriler olmamakla birlikte, her cemaatin kendi mahallelerinde ibadethaneleri dâhilinde çocuklarına dini eğitim verdikleri söylenebilir. Tanzimat döneminde yapılan reformlarla Osmanlı Devleti'nde Müslim ve Gayrimüslim tebaanın eşitliği yönünde önemli adımlar atıldı. Islahat Fermanı ile kilise ve mektep hukukuna yönelik şer'î hukuktan kaynaklanan kısıtlamalar kaldırıldı ve devlet denetiminde olması koşuluyla Gayrimüslim cemaatlere kendi okullarını açma izni verildi. Çanakkale'de 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin ilanına kadar Rum, Ermeni ve Yahudilerin erkek çocukları için sıbyan mektebi seviyesinde okulları vardı. Ayrıca, Rum cemaatine mahsus kız mektebi olduğunu düşündüğümüz ikinci bir mektebe dair bazı deliller mevcuttur.

1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Müslim-Gayrimüslim bütün çocuklara sıbyan mekteplerini zorunlu hale getirmiştir. Gayrimüslim mektepleri, Maarif Nizamnâmesi'nin 129. maddesi doğrultusunda ecnebi mektepleriyle beraber Husûsi Mektepler kategorisinde değerlendirilmiştir. Buna göre masraf ve tahsisatları kendilerine ait olmak üzere cemaatlere ve Osmanlı veya ecnebi tebaası şahıslara okul açma yetkisi verilmiştir. Ancak, bu tür okulların açılabilmesi için öğretmenlerin devlet tarafından tasdik edilmesi, Osmanlı karşısı ders verilmemesi için müfredatın ve kitapların onaylanması ve resmî ruhsat alınması şart koşulmuştur.

Maarif Nizamnâmesi'nin ilanından sonra Çanakkale'deki Rum cemaati, erkek mektebinin yanı sıra 1870 yılında kendi imkanlarıyla bir kız mektebi inşa etmiştir. Rum kız ve erkek mekteplerinde iptidaî ve rüşdiye seviyesinde eğitim veriliyordu. Ayrıca, Rum okulları, İstanbul Rum Patrikhanesi'ne bağlı idi ve okulların yönetiminden metropolit vekili ve karma Kilise İdare Heyeti sorumlu idi. Maarif Nizamnâmesi'nin 129. maddesine rağmen, bu okullar 1894 yılına kadar faaliyetlerini ruhsatsız olarak sürdürdüler. Yine nizamnâmeyle aykırı olarak 1894 yılında Babıâli, Rum Patrikhanesi ile varılan uzlaşma doğrultusunda Rum okullarının ders programlarının Patrikhane ve metropolitler tarafından düzenlemesini ve öğretmenlerin diplomalarının onlar tarafından tasdik edilmesini kabul etti. Vital Cuinet'in 1891'de 240 erkek-200 kız öğrencinin devam ettiğini belirttiği bu okullarda Maarif Salnâmelerine göre 1895-1901 yılları arasında ortalama 150 erkek ve 100 kız öğrenci okuyordu. Rum cemaati, kilise ve ticaret burjuvazisinin katkılarıyla 1900-1904 yılında eskisinin olduğu yerde, Kilise Caddesi üzerinde (günümüzdeki Asaf Paşa Caddesi), yeni bir kız mektebi inşa ettikten sonra, 1907-1910 yılları arasında Fatih Sultan Mehmed Vakfı'na ait bir arazi üzerinde Yeni Mahalle Caddesi'nde (günümüzde Hasan Mevsuf Sokağı) bir de erkek mektebi kurdu. Bu tarihe kadar Rum Erkek Mektebi, Panaya Kilisesi'nin avlusunda

bulunuyordu. Rum mektepleri, I. Dünya Savaşı'na kadar eğitimine kesintisiz devam etmiştir.

Maarif Nizamnâmesi'nin ilanından sonra Çanakkale Ermenileri, erkek mektebinden ayrı olarak cemaat imkanlarıyla 1875'de bir kız mektebi açtılar. Bu okullarda iptidai ve rüşdiye seviyesinde eğitim veriliyordu. 1891'de Ermeni Erkek Mektebi'nde 105, Kız Mektebi'nde ise 72 öğrenci okuyordu. Maarif Salnâmelerine göre ise Ermeni okullarına 1895-1901 yılları arasında ortalama 79 erkek, 86 kız öğrenci gidiyordu. Ayrıca, 1895-1896 yılı hariç Ermeni okullarına giden kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilerden fazlaydı. Ermeni okulları da 1893 yılına kadar faaliyetlerini ruhsatsız olarak sürdürdüler. Ermeni okulları İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne bağlıydı, yönetimleri ise Ermeni marhasa (piskopos) vekili ve Kilise İdare Heyetinin uhdesindeydi. Ermeni cemaati, 1903 yılından sonra Surp Kevork Kilisesi'nin yanında yeni bir okul inşa etmiştir. Ermeni okulları da I. Dünya Savaşı'na kadar aralıksız eğitim vermiştir.

Çanakkale Yahudi cemaati ise geleneksel Talmud Torah mektebine (sıbyan mektebi) bağlı kalmıştır. 1891 yılında Yahudi cemaatine ait üç mektep vardı ve bu okullara 170 öğrenci devam ediyordu. Buna karşılık, Maarif Salnâmelerinde Yahudi sıbyan mekteplerinin varlığından söz edilmemektedir.

Yahudi cemaatine modern eğitim, Alliance İsrailite Universelle teşkilatı tarafından açılan okullar sayesinde nüfuz etmiştir. Çanakkale'de 1878'de erkek, 1888'de ise kız çocukları için rüşdiye seviyesinde Fransızca eğitim veren Alyans Mektepleri kurulmuştur. Ancak, Alyans Mektebi açılışından 22 yıl sonra ruhsat almıştır. Osmanlı Devleti, 1900 yılına kadar Alyans Mekteplerine "tebaa muamelesi" yaptıktan sonra, 1900 yılından sonra bu okulları ecnebi mektep kategorisinde değerlendirmiştir. 1891 yılında Erkek Mektebi'ne 112, Kız Mektebi'ne ise 85 öğrenci kayıtlı idi. 1895-1901 yılları arasında ise Alyans mekteplerine ortalama 230-250 öğrenci devam ediyordu ve bu mekteplere giden Yahudi kız öğrenci sayısı erkek öğrencilerin sayısından fazlaydı. 1911 yılında Alyans Mektebi'nin kız-erkek 343 öğrencisi vardı.

Tanzimat öncesinde Çanakkale'de az sayıda Katolik cemaati teşekkül etmişti. Katolik Mektebi, 1883 yılında Fransa himayesinde Çanakçılar Caddesi'ndeki Katolik kilisesinin yanında kurulmuştur. Ecnebi mektebi statüsündeki bu okulda Katolik rahipleri tarafından eğitim veriliyordu ve ayrıca kız ve erkek öğrenciler birlikte eğitim görüyorlardı. 1891 yılında okula kız-erkek 30 öğrenci devam ediyordu. Ruhsatsız olarak faaliyet gösterdiği anlaşılan bu okul hakkında Maarif Salnâmelerinde bilgi yoktur. I. Dünya Savaşı'na kadar faaliyetini sürdüren bu okulda Çanakkale'deki Katolik nüfusun az sayıda olmasından hareketle öğrenci sayısının 30-40 dolayında kaldığı tahmininde bulunabiliriz.

Çanakkale'deki üçüncü ecnebi mektebi, Amerikan misyoner faaliyetleri sonucunda Protestan mezhebine geçen Ermeniler için İstanbul'daki Amerikan Board

Misyoner teşkilatı tarafından kurulmuştur. 1880'lerin sonunda kurulduğunu tahmin ettiğimiz bu okulda 1891 yılında 50 öğrenci okuyordu. Ruhsatsız olarak açılan bu okul da I. Dünya Savaşı'na kadar faaliyetini sürdürmüştür. Ancak, Maarif Salnâmelerinde ve eğitim istatistiklerinde Protestan Mektebi hakkında da bilgi yoktur.

Görüldüğü üzere Çanakkale'deki Gayrimüslim mektepleri cemaatler tarafından, Alyans Mektebi Evrensel İsrail Birliği tarafından, Katolik Mektebi Fransa desteğiyle, Protestan Mektebi ise Amerikan Board Misyoner teşkilatı sayesinde kurulmuştur. Bu okullar, kilise-havra gelirleri, piyango, kermes, bağış vs. şekilde yaşatılmaya çalışılmıştır. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin ülke genelinde olduğu gibi Çanakkale'de de Gayrimüslim ve Ecnebi mekteplerini sağlıklı bir şekilde denetleyebildiğini söylemek güçtür. Gayrimüslim mekteplerinde ruhban sınıfı, Alyans Mektebi'nde Evrensel Yahudi Teşkilatı, ecnebi mekteplerinde misyoner papazlar etkindi. Tabiatıyla bu okullarda Osmanlı okullarından farklı olarak kendi din, dil, kültür ve medeniyetleri doğrultusunda milliyetçi bir eğitim veriliyordu.

1869 Maarif Nizamnâmesi, İdadi, Sultanî ve Mekteb-i Âli'lerde karma eğitim verilmesini öngörüyordu. Müslim-Gayrimüslim öğrencilerin kaynaşması ve Osmanlılık ideolojisinin pekiştirilmesi karma eğitimin en önemli amaçları arasındaydı. Çanakkale İdadi Mektebi, 1888 yılında açıldı. Maarif Salnâmelerine göre İdadi Mektebi'ne 1895-1901 yılları arasında ortalama 133 Müslüman, 23 Gayrimüslim öğrenci devam etmiştir. Çanakkale'deki Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusu göz önüne alındığında bu cemaatlerin karma eğitime sıcak bakmadıkları ve çocuklarını idadiye göndermemeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Çanakkale Sultanî Mektebi, İdadi Mektebi'nin Sultanî seviyesine çıkarılmasıyla 1911 yılında kurulmuştur. Sultanî Mektebi'nde 1913-1914'de 390 Müslüman öğrenciye karşılık, yalnızca 4 Ermeni ve 2 Yahudi öğrenci eğitim görüyordu. Okula devam eden Rum öğrenci ise yoktu. Gayrimüslim unsurların Türkçe eğitim verilen karma okullara rağbet etmeme sebepleri arasında milliyetçilik, din taassubu, geleneksel toplum yapısı ve önyargılar, eğitimin cazip hale getirilememesi vs. pek çok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde Osmanlılık amacıyla girişilen reformlar ve karma eğitim teşebbüsünden beklenen hedefler Osmanlı genelinde olduğu gibi Çanakkale'de de gerçekleştirilememiştir. Bunun en somut göstergelerinden birisi Milli Mücadele döneminde Rum Kilisesi ve Rum Mektebi'ne Yunan bayrağı çekilmesidir.

Çanakkale'de Rum nüfus Balkan Savaşlarından itibaren azalmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlarında ise Çanakkale ve kıyı bölgelerdeki Müslim-Gayrimüslim ahalî güvenlik nedeniyle iç bölgelere göç ettirilmiştir. Ardından, Ermeniler tehcire tabi tutulmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra savaş sırasında göç ettiri-

len özellikle Rum ve Musevi nüfusun önemli bir kısmı şehre geri dönmüş ise de 1923 yılında başlayan mübadele neticesinde Rum nüfus Çanakkale'den ayrılmıştır. Sonuç olarak, savaşlar, göç, tehcir ve mübadele gibi etkenler Çanakkale'nin demografik yapısını değiştirmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Rum Erkek Mektebi *Cumhuriyet İlk Mektebi'ne*, Rum Kız Mektebi ise *İstiklal İlk Mektebi'ne* dönüştürülmüştür. Her iki okul günümüzde eğitim fonksiyonuna devam etmektedir. Keza, Ermeni Mektebi de uzun yıllar tekel deposu olarak kullanılmıştır. Bu bina restore edilerek 2007'den bu yana Korfman Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Ecnebi mekteplerinden ise günümüzde eser yoktur.

Kaynakça

I. Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet, Adliye (C.ADL)

Cevdet, Belediye (C.BLD)

Cevdet, Saray (C.SM)

Dâhiliye Nezâreti, Mektubî Kalemî (DH.MKT)

Dâhiliye Nezâreti, Siyasi Kısım (DH.SYS)

Dâhiliye Nezâreti, Şifre Kalemî (DH.ŞFR)

Hâriciye Nezâreti, Mektubî Kalemî (HR.MKT)

Hatt-ı Hümayûn (HAT)

Îrâde, Adliye ve Mezâhib (İ.AZN)

Îrâde, Dâhiliye (İ.DH)

Îrâde, Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD)

Maarif Nezâreti, Mektubî Kalemî (MF.MKT)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)

Sadâret, Mektubî Kalemî Evrakı (A.MKT)

Sadâret Mektubî, Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM)

Şurâ-yı Devlet (ŞD)

II. Süreli Yayınlar

Düstur, 1. Tertip, c. 2, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289.

Karesi Vilâyeti'ne Mahsus Salnâme, 1. Defa, Vilâyet Matbaası, Balıkesir, 1305.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, Birinci Sene, H. 1316, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1316.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, İkinci Defa, H. 1317, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1317.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, Üçüncü Sene, H. 1318, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1318.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, Dördüncü Sene, H. 1319, Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1319.

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, Altıncı Sene, H. 1321, Asır Matbaası, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, 1321.

Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid, Defa 1, Sene 1287, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1287.

Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid, Defa 3, Sene 1289, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1289.

Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid, Defa 5, Sene 1291, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1291.

Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid, Defa 6, Sene 1292, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1292.

Salnâme-i Vilâyet-i Cezâir-i Bahr-i Sefid, Defa 7, Sene 1293, Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Matbaası, [y.y.], 1293.

III. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform, (1839-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839-1924*, DİE, Ankara 2000.

Anagnostopulu, Athanasia, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi: Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, (Ed. Pınelopi Stathis), (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 1-35.

Atabay, Mithat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çanakkale'de Nüfusun Niteliği (1831-1835)", *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, (Editörler: Ali Akdemir vd.), Aynalı Pazar Matbaası, Çanakkale 2008, ss. 824-845.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

Cuinet, Vital, *La Turquie D'Asie: Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure*, Tome troisième, Ernest Leroux, éditeur, Paris 1894.

Darkot, Besim, "Çanakkale", *İslam Ansiklopedisi*, 3. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, ss. 331-340.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, 2. bsk. Risale Basın-Yayın Ltd, İstanbul 1996.

Erten, İsmail, *Çanakkale: Kent Yazıları*, Aynalı Pazar Yayınları, Çanakkale 2006.

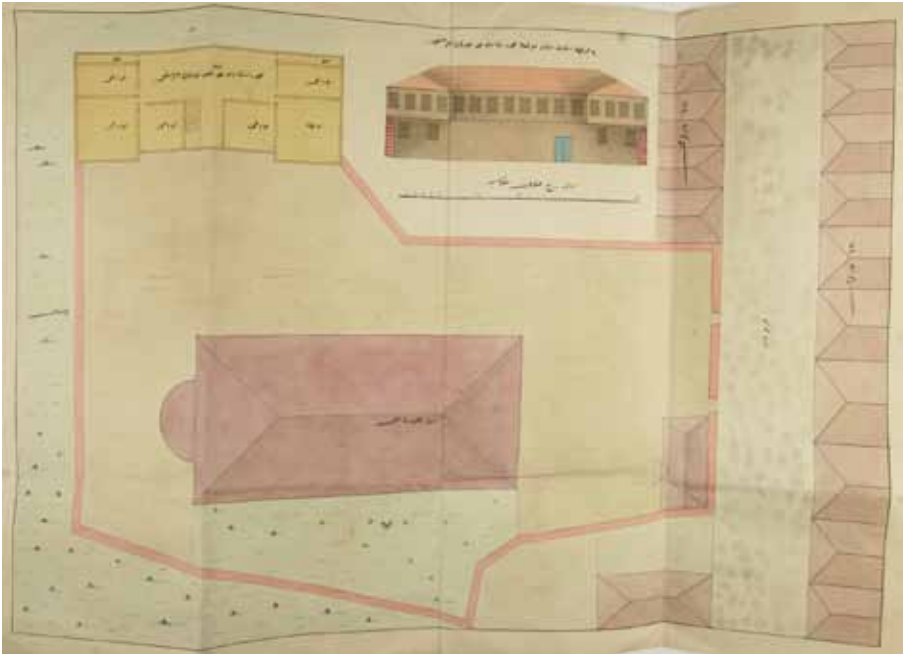
Kalfa, Şehabettin, "Çanakkalede Yerleşim ve 19.yy. da Mahalleler", <http://www.gezikolik.com/tr/tarih_kultur/genel_bilgiler/turkiye/canakkale/canakkalede_yerlesim_ve_19_yy_da_mahalleler/_e_4021.aspx>, Son güncelleme: 13 Ekim 2008.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

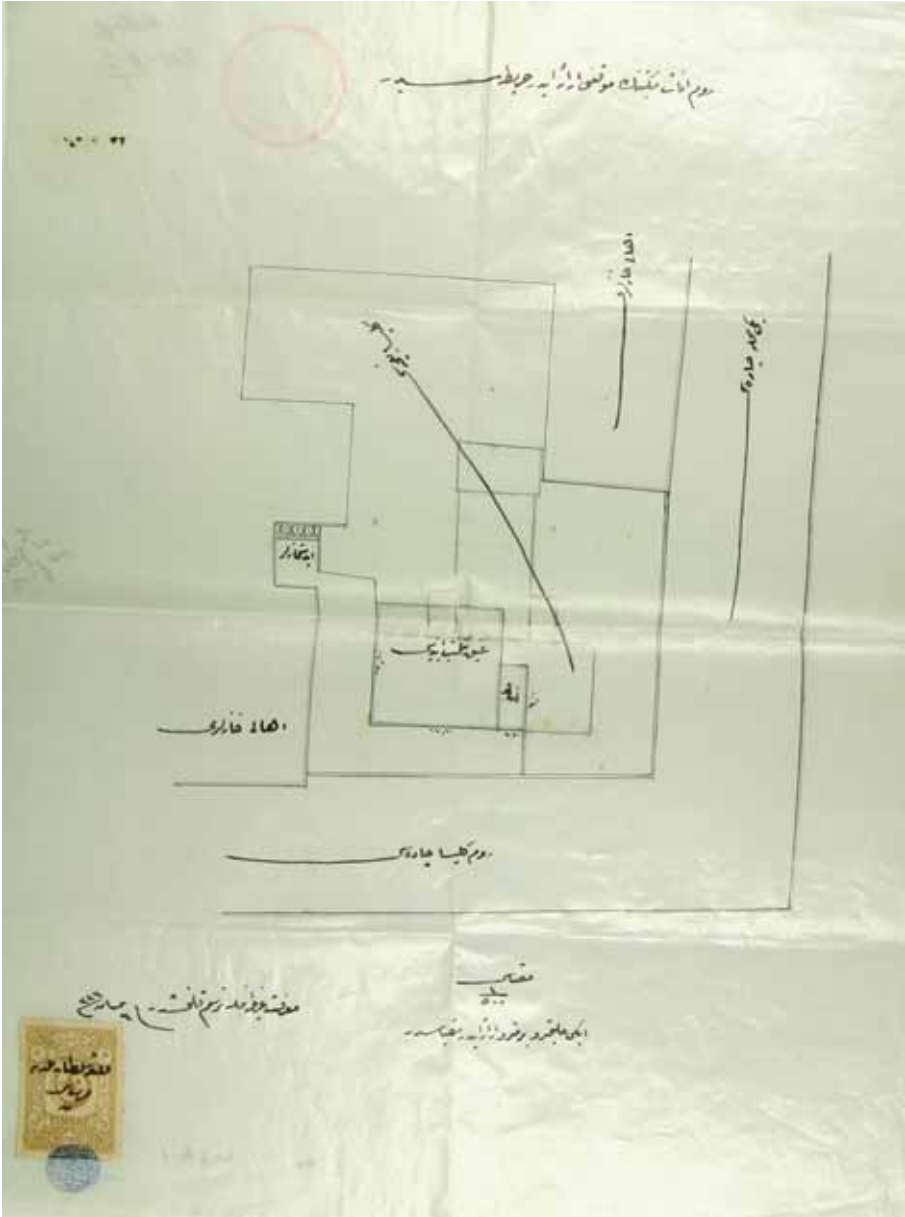
Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

- Korkmaz, Şerif, "Çanakkale'de Yangınlar (1836–1866)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXIX, S. 48, Eylül 2010, ss. 51-69.
- Korkmaz, Şerif, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.3, 2005, ss. 108-136.
- Korkmaz, Şerif, "Kal'a-i Sultaniye'de (Çanakkale) Eğitim Kurumları (1839-1914)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 2, 2004, ss. 163-196.
- Kulu, Mustafa, "Çanakkale Yerel Tarihi ile İlgili Bir Kaynak: Vilâyet Salnameleri", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. III, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 1303-1390.
- Kulu, Mustafa, "Kale-i Sultaniye'de Yahudi Yerleşimi ve Nüfusu", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 805-823.
- Kulu, Mustafa, "Tanzimat Fermanı'nın Çanakkale'ye Yansıması: 1840 Tarihli Çanakkale Temettüat Defteri ve Temettü Vergisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 4, 2006, ss. 97-116.
- Kulu, Mustafa, *A Brief History of the Dardanelles Jews during Early Tanzimat Years (1839-1845)*, Unpublished MA Thesis, Department of History, Middle East Technical University, Ankara 2005.
- Kulu, Mustafa, "1530'larda Çanakkale Yöresinde Yerleşim ve Nüfus", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 2, 2004, ss. 197-240.
- Loklar, Behçet, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale 2012.
- Özlu, Zeynel, "1870-1876 Yılları Arasında Biga Sancağı", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 1177-1216.
- Öztürk, Yücel, "XIX Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. II, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 899-1052.
- Selvi, Haluk, "II. Meşrutiyet Döneminde Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı (1908-1918)", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, c. III, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 1267-1302.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Tuncel, Metin, "Çanakkale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, ss. 197-199.
- Uygun, Selçuk, *Çanakkale'de Eğitim ve Okullar Tarihi (1839-2009)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2009.
- Uygun, Selçuk, "Osmanlı'dan Günümüze Çanakkale'deki Azınlık Okulları", *Prof. Dr. Yahya Akyüze Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları Eğitim ve Kültür Yazıları*, (Editörler: Cemil Öztürk, İlhami Fındıkcı), Pegem Akademi Yayını, Ankara 2011, ss. 1305-1330.

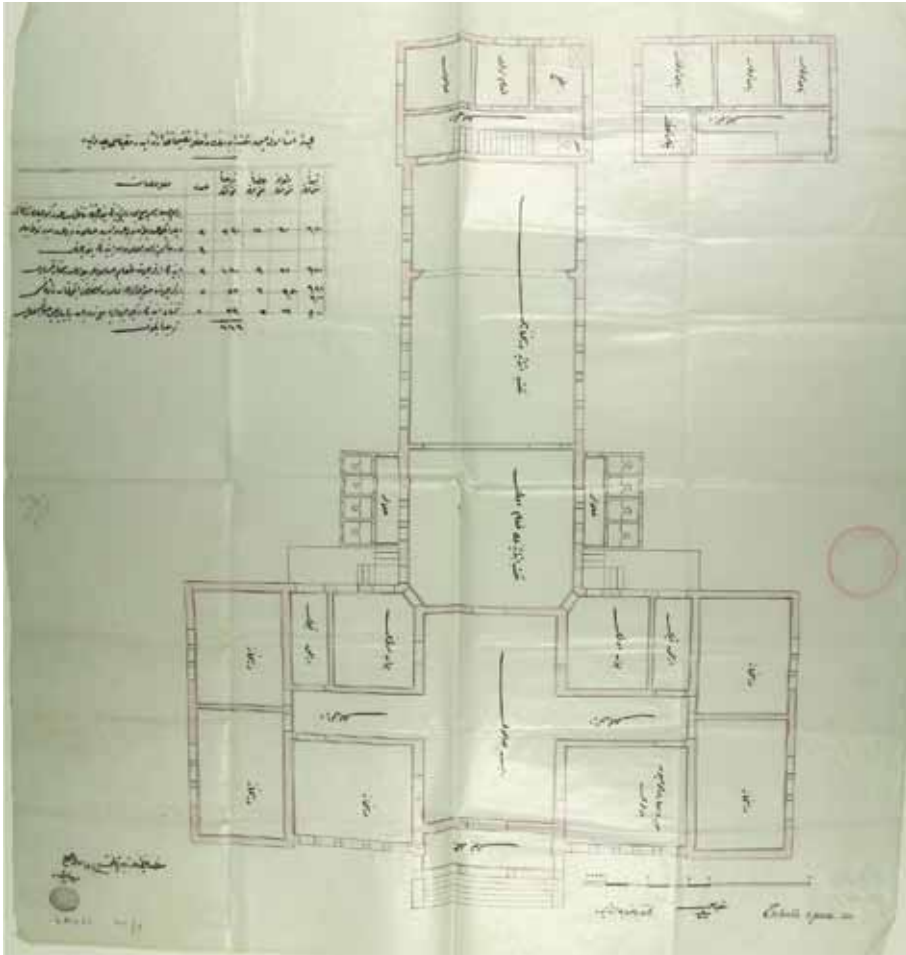
EKLER

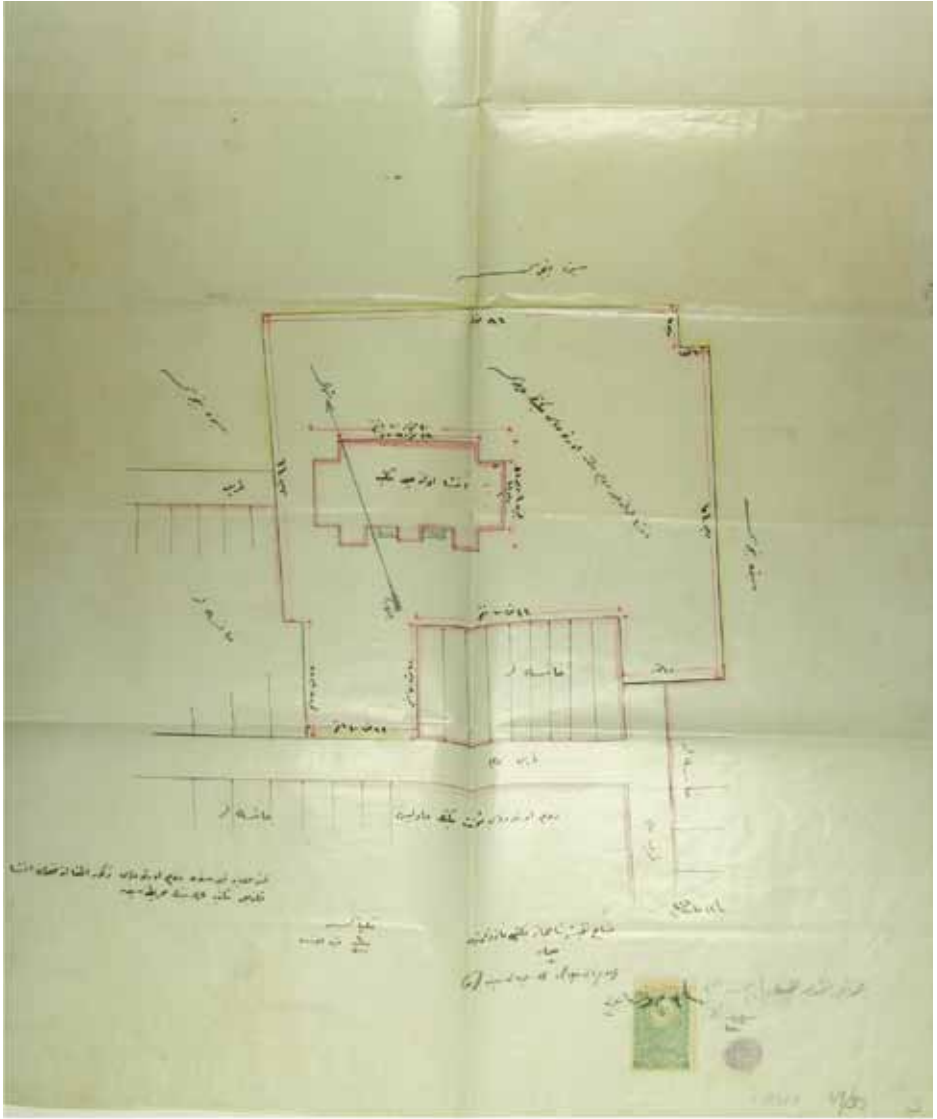
Ek 1. Panaya Kilisesi avlusunda bulunan ve 1845 yangınında yanan papaz odaları ile mektebin yerine yeniden inşa edilecek olan papaz odaları ve mektebe ait kroki (1846). BOA, A.MKT, No. 59/31, 23 Zilkade 1262 (12 Kasım 1846).

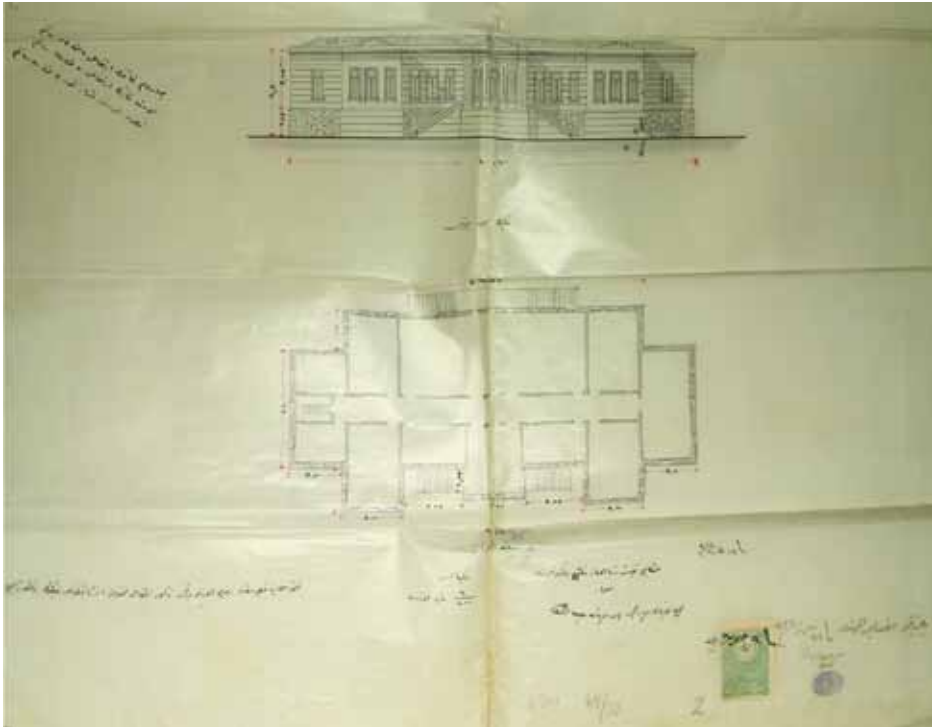
Ek 2. Kale-i Sultaniye Belediye mühendisi Osman Lutfi Bey tarafından çizilen eski Rum Kız Mektebi'ne ait harita. BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 2, 6 Nisan 1316 (19 Nisan 1900).

Ek 3. Kale-i Sultaniye Belediye mühendisi Osman Lutfi Bey tarafından çizilen yeni Rum Kız Mektebi Projesi. BOA, İ.AZN, No. 40/1, Lef 1, 14 Şubat 1315 (26 Şubat 1900).

Ek 4. Sanayi-i Nefise-i Şâhâne mezunlarından mimar Dimitrios Loipirus tarafından 25 Mart 1906'da çizilen ve 3 Nisan 1906'da Biga Sancağı başmühendisi İlyas Bey tarafından tasdik edilen Rum Erkek Mektebi haritası ve vaziyet planı. BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 3, 21 Mart 1322/9 Safer 1324 (3 Nisan 1906).

Ek 5. Sanayi-i Nefise-i Şâhâne mezunlarından mimar Dimitrios Loipirus tarafından 25 Mart 1906'da çizilen ve 3 Nisan 1906'da Biga Sancağı başmühendisi İlyas Bey tarafından tasdik edilen Rum Erkek Mektebi projesi. BOA, İ.AZN, No. 69/33, Lef 2, 21 Mart 1322/9 Safer 1324 (3 Nisan 1906).

Ek 6. Havra Meydanı'nda bulunan üç havra ile Yahudi Mektebi'nin (en solda) krokisi (1894). BOA, ŞD, No. 2640/4, Lef 8.

